

## 4.2. ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

### Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου

---

Το γλωσσικό ζήτημα υπήρξε ένα πρόσφορο πεδίο πάνω στο οποίο καλλιεργήθηκαν σοβαρές αντιπαραθέσεις ιδεών και συμπεριφορών σε κρίσιμες φάσεις της ανάπτυξης της ελληνικής κοινωνίας. Οι απαρχές των αντιπαραθέσεων αυτών πρέπει να τοποθετηθούν κατά τους χρόνους του νεοελληνικού διαφωτισμού. Η αιτία που έφερε στην επιφάνεια τις βαθιές αυτές διαφορές ήταν η επίμονη αναζήτηση ενός ενιαίου γλωσσικού οργάνου, προκειμένου να συγκροτηθεί μια εθνική παιδεία, καθώς και η συστηματική καλλιέργεια και προβολή της ομιλούμενης γλώσσας από νέες κοινωνικές δυνάμεις, οι οποίες επιχειρούσαν να διαχειριστούν με νέους όρους και με νέα γλώσσα τα ζητήματα της αγωγής και της αυτογνωσίας του έθνους.

Το θέμα της γλώσσας ήταν επιβαρυνόμενο από έναν ισχυρό κοινωνικό συμβολισμό, ο οποίος είχε κληρονομηθεί από τη μακρά παράδοση της αντίθεσης ανάμεσα στη γραπτή αττικίζουσα και την κοινή ομιλουμένη. Ο συμβολισμός αυτός δεν μπόρεσε να ξεπεραστεί, όπως συνέβη στην αντίστοιχη περίπτωση της λατινικής απέναντι στις άλλες εθνικές γλώσσες. Η λογοτεχνική ανάπτυξη την οποία γνώρισαν οι γλώσσες αυτές κατά την Αναγέννηση, τους έδωσε κύρος και εξάλειψε την κοινωνική δυσπιστία που προκαλούσε η λαϊκότητά τους.

Κατεξοχήν εκπρόσωποι των δυνάμεων που προωθούσαν την ομιλουμένη ήταν ο [Ρήγας](#) [1] (1757-1798), ο Δημήτριος Καταρτζής (περ. 1730-1807), ο [Γρηγόριος Κωνσταντάς](#) [2] (1758-1844), ο Αθανάσιος Χριστόπουλος (1772-1847), ο Ιωάννης Βηλαράς (1771-1823), ο οποίος είχε προτείνει, μάλιστα, και ένα σύστημα φωνητικής γραφής (*Ρομέηκη Γλώσσα*, 1814), και άλλοι.

Ο Αδαμάντιος Κοραής (1748-1833), ενθουσιώδης και συστηματικός συνήγορος της ομιλούμενης, αφιέρωσε το μεγαλύτερο μέρος του επιβλητικού του έργου στη μελέτη και τη καλλιέργεια της γλώσσας αυτής, με σκοπό να συμβάλει στη συγκρότηση μιας "νεοελληνικής φιλολογίας". Πίστευε, ωστόσο, ότι "το ιδίωμα του λαού" είχε φθαρεί και πρότεινε ένα σύστημα εξωραϊσμού και καθαρισμού από τα "σαπημένα". Κατά τον [Κοραή](#) [3] υπήρχε "ανάγκη να ακολουθήσωμεν μέσην οδόν εις μόρφωσιν της γλώσσας". Η "[μέση οδός](#)" του [Κοραή](#) [4] συνιστούσε έτσι κι αλλιώς μια άμυνα απέναντι στις υπερβολές του αρχαϊσμού, τον οποίο καλλιεργούσαν και πρόβαλλαν επίσης ως όργανο εθνικής παιδείας οι κύκλοι των Φαναριωτών αλλά και το Πατριαρχείο. Ο Νεόφυτος Δούκας (περ. 1760-1845) και ο [Παναγιώτης Κοδρικας](#) [5] (1762-1827) είναι χαρακτηριστικές περιπτώσεις οπαδών του αρχαϊσμού, οι οποίοι στράφηκαν με σφοδρότητα εναντίον του Κοραή.

Η άποψη για τη στενή συνάρτηση της δημοτικής γλώσσας με την αναγέννηση του έθνους θα διατυπωθεί με κορυφαίο τρόπο από τον Διονύσιο Σολωμό στον [Διάλογο](#) [6] (1824). Παράλληλα, η επτανησιακή παράδοση θα βοηθήσει και στη λογοτεχνική καλλιέργεια της δημοτικής (Ανδρέας Λασκαράτος, Αριστοτέλης Βαλαωρίτης) και στη θεωρητική της επεξεργασία (Νικόλαος Κονεμένος, *Το ζήτημα της γλώσσας*, 1873· *Και πάλε περί γλώσσας*, 1875).

Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους οι ιδέες του Διαφωτισμού υποχώρησαν, μια και οι προβληματισμοί της ελληνικής κοινωνίας στράφηκαν πλέον γύρω από την πολιτική και τη διοικητική της συγκρότηση. Τα επίσημα έγγραφα συντάχθηκαν στη λόγια γλώσσα και επανήλθε ισχυρότερη παρά ποτέ η προκατάληψη της φθοράς και της παρακμής που είχε υποστεί η λαϊκή γλώσσα από την ξένη κατάκτηση. Το νέο κράτος αναζήτησε στα αρχαία ελληνικά γλωσσικό υλικό για την απόδοση νέων εννοιών. Τουλάχιστον ως τα μέσα του 19ου αιώνα η καθαρεύουσα θα εξαρχαϊζεται όλο και περισσότερο. Έτσι, το 1853 θα δημοσιευτεί συστηματοποιημένη η εκδοχή της πλήρους επιστροφής στην αρχαία ελληνική (Παναγιώτη Σούτσου, *Νέα σχολή του γραφομένου λόγου ή ανάστασις της αρχαίας ελληνικής γλώσσης εννοουμένης υπό πάντων*) [7] και το 1856 θα εκδοθεί β.δ. σχετικό με τη σχολική γλώσσα, το οποίο θα ορίζει ότι "Γραμματική της ελληνικής γλώσσης ορίζεται η της αρχαίας και μόνη".

Ωστόσο, κατά την τελευταία εικοσαετία του 19ου αιώνα άρχισαν να εκφράζονται συστηματικές αντιδράσεις στις ρομαντικές υπερβολές του αρχαϊσμού. Το γλωσσικό ζήτημα θα επανεμφανιστεί με το χαρακτηριστικό γνώρισμα των προεπαναστατικών διενέξεων: τη βαθιά σύγκρουση ανάμεσα σε αντιλήψεις οι οποίες δεν θα αναφέρονται μόνο στη γλώσσα αλλά στη συνολική προαγωγή της ελληνικής κοινωνίας.

Από το 1880 ως το 1890 οι συστηματικές απόψεις που έχουν διατυπωθεί γύρω από το ζήτημα της γλώσσας είναι οι εξής: α) ο περαιτέρω εξαρχαϊσμός της καθαρεύουσας (Κωνσταντίνος Κόντος, *Γλωσσικά παρατηρήσεις*, 1882)· β) η επιστροφή "βαθμηδόν και αδιακόπως" στην ομιλουμένη (Δημήτριος Βερναρδάκης, *Ψευδαττικισμού έλεγχος*, 1884)· γ) η διατήρηση και ο εξωραϊσμός της καθαρεύουσας εν αναμονή της εξέλιξης της ομιλούμενης (Γεώργιος Χατζιδάκις, *Βάσανος έλεγχος ψευδαττικισμού ή μελέτη επί της Νέας Ελληνικής*, 1884) και δ) η καθιέρωση της δημοτικής σε όλες τις μορφές λόγου. Η τελευταία αυτή άποψη είχε μόλις αποκτήσει θεωρητικά-γλωσσολογικά θεμέλια (Ψυχάρης, *Δοκίμια της ιστορικής νεοελληνικής γραμματικής*, 1884-1886) και ιδεολογικό εξοπλισμό (Ψυχάρης, *Το ταξίδι μου* [8] 1888). Πρόκειται για στοιχεία που θα της επιτρέψουν να συσπειρώσει οπαδούς και, στη συνέχεια, να μετατρέψει τις συσπειρώσεις αυτές σε μαχητικό κίνημα.

Την ίδια εποχή, εκτός από το έργο του Ψυχάρη, ισχυρή συνδρομή στη συγκρότηση της ιδεολογικής θεμελίωσης του δημοτικισμού και της σταδιακής διείσδυσής του στον πολιτισμικό και αργότερα στον κοινωνικοπολιτικό χώρο υπήρξε το έργο του Εμμανουήλ Ροΐδη (*Περί της σημερινής ελληνικής γλώσσης*, 1885, *Τα είδωλα*, [9] 1893), καθώς και η λογοτεχνική παραγωγή της Νέας Αθηναϊκής Σχολής με κύριο εκφραστή τον Κωστή Παλαμά.

Έτσι, στις αρχές του 20ού αιώνα έχουν αρχίσει να διαφαίνονται τα κυριότερα γνωρίσματα που θα συνοδεύσουν τον δημοτικισμό στο πρώτο στάδιο της πορείας του. Το κίνημα αυτό θα είναι εθνικό, πολιτικό, φιλελεύθερο, επιστημονικό και με στόχους *εκσυγχρονιστικούς*. [10] Θα υποστηριχθεί από τη δυναμική παρουσία, το έργο και την οικονομική ενίσχυση λογίων και επιχειρηματιών της *διασποράς* [11] (Αλέξανδρος Πάλλης, Αργύρης Εφταλιώτης, Πέτρος Βλαστός, Πηνελόπη Δέλτα, Φώτης Φωτιάδης). Αποτέλεσμα της δράσης αυτής, συνδεδεμένης με το αίτημα για τη συναρμογή της δημοτικής γλώσσας με την εκπαίδευση, θα είναι η δημιουργία συλλόγων (*Εθνική Γλώσσα*, 1905· *Εκπαιδευτικός Όμιλος*, 1910· *Φοιτητική Συντροφιά*, 1910) και η έκδοση περιοδικών μαχητικών εντύπων (*Ο Νουμάς*, [11] 1903-1931· *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, 1911-1924). Πρωταγωνιστές αυτής της περιόδου θα είναι ο

Αλέξανδρος Δελμούζος, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης και ο Δημήτρης Γληνός, οι οποίοι είτε ως εκφραστές θεσμών είτε ως διωκόμενοι από θεσμούς θα χρησιμοποιήσουν τη δημοτική γλώσσα ως σύμβολο και ως εργαλείο για την προώθηση και την καλλιέργεια βαθιών αλλαγών στην ελληνική κοινωνία.

Το ίδιο χρονικό διάστημα η θεωρητική θεμελίωση του μαρξισμού στον χώρο των ελληνικών ιδεών (Γεώργιος Σκληρός, *Το Κοινωνικόν μας ζήτημα*, [12] 1907) και οι σοσιαλιστικές συσπειρώσεις που προκάλεσε, δημιούργησαν το πρώτο σοβαρό ρήγμα στις τάξεις των δημοτικιστών. Σε όλο τον 20ο αιώνα η δημοτική γλώσσα θα αντιμετωπιστεί ως φορέας ιδεολογίας από τους ίδιους τους οπαδούς της με την πιο μεγάλη αντίφαση: από ορισμένους ως απόδειξη της εθνικής συνέχειας, από άλλους ως γλώσσα της λαϊκής βούλησης και από τρίτους ως όπλο της εργατικής τάξης.

Οι κοινωνικές δυνάμεις που συγκρότησαν τους πόλους της γλωσσικής διαμάχης κατά τον 20ό αιώνα διέφεραν από τις αντίστοιχες του 18ου και του 19ου αιώνα κατά τούτο: Οι δημοτικιστές - εσωτερικά διαφοροποιημένοι- αποτελούσαν ένα σύνολο που ενεργούσε εκτός κρατικών θεσμών και το οποίο σκόπευε ή να διεισδύσει στους θεσμούς ή να τους ανατρέψει. Οι οπαδοί της καθαρεύουσας αποτέλεσαν ένα σύνολο που υποστηρίχθηκε από προσδιορισμένους φορείς εξουσίας (Εκκλησία, Κυβέρνηση, Πανεπιστήμιο) και, επομένως, διέθετε τα όπλα που του εξασφάλιζε η εξουσία της οποίας ήταν φορέας. Αποτέλεσμα τούτου ήταν η βαθμιαία πρόσληψη της μεν δημοτικής ως *συμβόλου ανατρεπτικού λόγου*, [13] της δε καθαρεύουσας ως *συμβόλου αυθεντίας*. [13]

Η σοβαρή πολιτική κρίση που σημειώθηκε εξαιτίας της μετάφρασης της *Καινής Διαθήκης* (*Ευαγγελικά*, 1901) και λίγο αργότερα της Ορέστειας (*Ορεστειακά*, 1903) ήταν η απαρχή μιας μακράς πορείας φαινομένων συνυφασμένων με τις δημοτικιστικές πιέσεις και τα μέτρα που λαμβάνονταν για να τις ανακόψουν: ανάμεσα σε άλλα, επανειλημμένες διοικητικές ποινές στον *Κωστή Παλαμά* [13] ως γενικό γραμματέα του Πανεπιστημίου Αθηνών (1908, 1911), παραπομπή στη Δικαιοσύνη του διευθυντή του παρθεναγωγείου του Βόλου *Αλέξανδρου Δελμούζου* [14] και των συνεργατών του με τις κατηγορίες της αθεΐας, βλάβης των ηθών, πρόσκλησης εις απεργίαν, παρακώλυσης προσευχής (Δίκη του Ναυπλίου, 1914).

Το 1911 ψηφίστηκε η συνταγματική διάταξη που όριζε ότι "Επίσημος γλώσσα του κράτους είναι εκείνη εις την οποίαν συντάσσεται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα". Το 1917 [15] η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης επιχείρησε την πρώτη καθιέρωση της διδασκαλίας της δημοτικής στις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού. Η απόπειρα αυτή θα ματαιωθεί βίαια μετά την κυβερνητική αλλαγή του 1920 και η επιτροπή που θα ελέγξει τα διδακτικά βιβλία της βενιζελικής μεταρρύθμισης θα αποφανθεί ότι πρέπει *να "κλώσι"*. [16] Το 1925 και το 1928 θα διωχθούν δικαστικά και πάλι ο Δελμούζος ως διευθυντής του *Μαρασλείου* [13] και ο *Μίλτος Κουντουράς* [13] ως διευθυντής του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης για αντιθρησκευτική, αντιπατριωτική και ανήθικη διδασκαλία.

Το 1929 ο Ελευθέριος Βενιζέλος θα προχωρήσει στην πιο ολοκληρωμένη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Μεσοπολέμου μέσα σε ένα κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο που θα καθορίζεται, πλέον, και από την παρουσία του εργατικού κινήματος και του ΚΚΕ. Η δημοτική ως σύμβολο ανατρεπτικού λόγου θα αλλάξει χέρια και από τον μεταρρυθμιστικό φιλελευθερισμό του

Βενιζέλου θα περάσει ως κομματικό ιδίωμα στο [ΚΚΕ](#). [17] Μετά από αυτό, η αντιπαράθεση των συμβολισμών θα οξυνθεί ακόμη περισσότερο με σοβαρές συνέπειες στο κοινωνικοπολιτικό επίπεδο (ανάμεσα στα άλλα, πειθαρχική δίωξη του καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής [Ιωάννη Κακριδή](#) [13] για την έκδοση βιβλίου του με μονοτονικό σύστημα το 1941).

Με τη [μεταρρύθμιση του 1964](#) [18] έγινε νέα απόπειρα συστηματικής εισαγωγής της δημοτικής στην εκπαίδευση. Και αυτή η μεταρρύθμιση καταργήθηκε από το καθεστώς της δικτατορίας το 1967.

Θεσμικά, το γλωσσικό ζήτημα λύθηκε με την απάλειψη της γλωσσικής διάταξης από το Σύνταγμα του 1974, καθώς και με τη σειρά των νομοθετικών μέτρων που πάρθηκαν από τις κυβερνήσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή (1976) και του Ανδρέα Παπανδρέου (1982), οι οποίες ρύθμισαν, εκτός των άλλων, θέματα σχετικά με την ακώλυτη χρήση και τη συστηματική διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας.

## **Βιβλιογραφία**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΡΙΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, επιμ. 1985.

*Από την αλληλογραφία των πρώτων δημοτικιστών*. Θεσσαλονίκη.

ΓΙΑΝΙΔΗΣ, Ε. 1908. *Γλώσσα και ζωή: Αναλυτική μελέτη του γλωσσικού ζητήματος*. Αθήνα: Αθηνά.

ΓΙΑΝΝΙΟΣ, Ν. 1927. *Δημοτικισμός και σοσιαλισμός*. Αθήνα.

ΓΛΗΝΟΣ, Δ. 1983. *Άπαντα*. 2 τόμ. Εκδοτική φροντίδα, εισαγωγή, σημειώσεις Φ. Ηλιού. Αθήνα : Θεμέλιο.

———. 1971. *Έθνος και γλώσσα*. Αθήνα : Αθηνά.

ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ, Α. Π. 1971. *Δημοτικισμός και παιδεία*. Αθήνα :Ελληνοευρωπαϊκή Κίνηση Νέων.

———. 1950. *Το κρυφό σχολειό*. Αθήνα.

———. 1958. *Μελέτες και πάρεργα*. Αθήνα: χ.ε.

ΔΗΜΑΡΑΣ, Α., επιμ. 1989. *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*. 2 τόμ. Αθήνα: Ερμής.

ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ, Ι. 1919. *Ελληνικός πολιτισμός*. Αλεξάνδρεια.

*Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΝΑΥΠΛΙΟΥ* (16-28 Απριλίου 1914). 1915. Στενογραφημένα πρακτικά. Αθήνα.

ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ, Γ. Χ. 1984. *Ο Νουμάς και η εποχή του (1903-1910). Γλωσσικοί και ιδεολογικοί αγώνες*. Αθήνα: Επικαιρότητα.

ΚΟΡΔΑΤΟΣ, Γ. 1927. *Δημοτικισμός και λογιωτατισμός: Κοινωνιολογική μελέτη του γλωσσικού ζητήματος*. Αθήνα: Μπουκουμάνης.

———. 1943. *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*. Αθήνα: Μπουκουμάνης.

ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΣ, Μ. 1985. *Κλείστε τα Σχολεία*. 2 τόμ., επιμ. Α. Δημαράς. Αθήνα: Γνώση.

ΚΡΙΑΡΑΣ, Ε. 1981. *Ψυχάρης: Ιδέες, αγώνες, ο άνθρωπος*. Αθήνα: Εστία.

———. 1992. *Η γλώσσα μας. Παρελθόν και παρόν*. Θεσσαλονίκη.

———. 1998. *Θητεία στη γλώσσα*. Αθήνα: Γκοβόστης.

ΛΑΜΨΙΔΗΣ, Γ. Ν. 1993. *Οι περιπέτειες της δημοτικής: Η συνταγματική απαγόρευση (1911), η αναγνώριση (1976), το μονοτονικό (1982)*. Αθήνα.

ΛΥΠΟΥΡΛΗΣ, Δ. 1990. *Γλωσσικές παρατηρήσεις: Από την καθαρεύουσα στη δημοτική*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

- ΜΕΓΑΣ, Α. [1925-1927] 1997. *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*. 2 τόμ. Αθήνα: Δωδώνη.
- ΜΙΣΤΡΙΩΤΗΣ, Γ. 1903-1915. *Ρητορικοί Λόγοι*. 6 τόμ. Αθήνα.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. 1979. *Νεοελληνική κοινή: Πέρα της καθαρευούσης και της δημοτικής*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- ΠΑΛΛΗΣ, Α. 1975. *Μπρουςός*. Επιμ. Ε. Ι. Μοσχονάς. Αθήνα: Ερμής.
- ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ, Γ. 1985. *Ο Φώτης Φωτιάδης και το αδελφάτο της "εθνικής γλώσσας": Η αλληλογραφία*. Αθήνα: ΕΛΙΑ
- ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ, Ε. Π. 1978. *Α. Δελμούζος. Η ζωή του. Επιλογή από το έργο του*. Αθήνα: ΜΙΕΤ
- ΡΑΜΑΣ, Σ. [Μάρκος Τσιριμώκος]. 1905. *Τα παλιά και τα καινούργια*. Αθήνα: Εστία.
- ΣΑΘΑΣ, Κ. [1870] 1969. *Νεοελληνικής Φιλολογίας Παράρτημα. Ιστορία του ζητήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Χιωτέλλης.
- ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. 1971. *Η γλώσσα και το εικοσιένα: Λογιώτατοι φαναριώτες, κοτζαμπάσηδες, τίτλοι, αξιώματα και προσαγορεύσεις*. Αθήνα: εκδοτική Ελλάδα.
- ΣΤΑΥΡΙΔΗ-ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ, Ρ., επιμ. 1976. *Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα*. Αθήνα: Ερμής.
- . 1999. *Γλώσσα, εκπαίδευση και πολιτική*. Αθήνα: Ολκός.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ, Μ. 1981. *Νεοελληνική Γραμματική: Ιστορική Εισαγωγή*. 3ος τόμ. του 'Απαντα. Θεσσαλονίκη: Ι.Ν.Σ. [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- . 1982. *Η απολογία της Δημοτικής*. 8ος τόμ. του 'Απαντα. Θεσσαλονίκη: Ι.Ν.Σ. [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, Α. 1977. *Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός και ο γλωσσικός συμβιβασμός του 1911*. Ιωάννινα.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Φ. 1902. *Το γλωσσικό ζήτημα και η εκπαιδευτική μας αναγέννησις*. Αθήνα.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Δ. Φ. 1987. *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: Η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπαση του*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- ΧΑΡΙΤΟΣ, Χ. 1989. *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*. 2 τόμ. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας.
- ΧΑΤΖΙΔΑΚΗΣ, Γ. Ν. 1915. *Σύντομος ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων.
- . 1920. *Γεννηθήτω Φως. Ο μαλλιαρισμός εις τα δημοτικά σχολεία*. Αθήνα.
- ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, Χ. 1984. *Δημοτική και Νομικά*. Επιμ. Ν. Παπαντωνίου. Θεσσαλονίκη: Ι.Ν.Σ. [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΨΥΧΑΡΗΣ, Γ. 1902-1909. *Ρόδα και μήλα*. 5 τόμ. Αθήνα: Εστία.
- . 1971. *Το ταξίδι μου*. Επιμ. 'Α. Αγγέλου. Αθήνα: Ερμής.

[1] Ρήγα Βελεστινλή 1797. *Νέα Πολιτική Διοίκησις. Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας*, άρθρο. 53.

"Όλοι οι νόμοι και προσταγαί γίνονται εις την απλήν των Ελλήνων γλώσσαν, ως πλέον ευκατάληπτον και εύκολον να σπουδαστή απ' όλα τα εις το βασίλειον τούτο εμπεριεχόμενα γέννη, ομοίως και όλα τα έγγραφα των κρίσεων και όλων των δημοσίων πράξεων".

[2] **Κείμενο 1**: Φιλίππιδης, Δ. & Γ. Κωνσταντάς. [1791] 1988. *Γεωγραφία Νεωτερική*. Επιμ. Α. Κουμαριανού. Αθήνα: Ερμής, σελ. 85-87, 281-282.

© Ερμής

Ταίς γλώσσαις οπού ομιλούνται εις την Ευρώπη, ημπορεί τινάς να ταίς στοχασθῇ ἓνα μίγμα όλων των παλαιών γλωσσών· ἐπειδὴ εις τα περισσότερα μέρη εὐρίσκονται ἀκόμι νωπὰ ἰχνη τῆς Ἑλληνικῆς, Λατινικῆς, Κελτικῆς καὶ ἄλλων. Ἡ Γοθικὴ, ἡ γλῶσσα των Φράγκων, ἡ Γερμανικὴ καὶ ἡ Σκανδιναβικὴ ἔχουν τὴν ἀρχὴν τους ἀπὸ τῆ Σφετζέζικη, καὶ Δανιμαρκέζικη, αἱ ὁποῖαις ἔχουν πολλὰ ἀπὸ τα Ἑλληνικά καὶ Λατινικά· ἡ Γοθικὴ γλῶσσα ὁμοιάζει πολὺ με ἐκείνη οπού ομιλοῦν τὴν σήμερον εις τὴν Ἰρλάνδα, καὶ εις μερικὰ μέρη τῆς Θαλλάνδας ἐπαρχίας τῆς Σφετζίας. Ἡ γλῶσσα των Φιόνων καὶ των Εσθονιανών<sup>1</sup> ἔχει ὀλιγώτερη διαφορὰ ἀπ' αὐτὴν παρὰ ἡ Λαπωνικὴ. Ἡ Ούγγρικη ἔχει κάποια σχέσι με τὴ Φιονικὴ. Των Λιθουανών, των Κουρλανδών, των Λιβονιανών εἶναι διάλεκτοι μίας. Ἡ Ρώσσικη, ἡ Λέχικη, ἡ Μοράβικη, ἡ Μποέμικη, ἡ Λουσάτικη, ἡ Σέρβικη, ἡ Βουλγάρικη, ἡ Κροάτικη, ἡ Δαλμάτικη, ἡ Μποσνάικη, ἡ Ραγουζέικη εἶναι διάλεκτοι τῆς Σλαβονικῆς. Τα Ἰταλικά καὶ Βλάχικα εἶναι ἓνα μίγμα ἀπὸ τα Λατινικά το περισσότερο, καὶ ἀπὸ ἄλλαις γλώσσαις. Ἡ Γριζόνικη ἀπὸ τα Λατινικά. Ἡ παλαιὰ Κελτικὴ ομιλεῖται ἀκόμι εις τὴν κάτω Βρετανίαν<sup>2</sup> καὶ εις το Πριγκιπάτο των Γάλλων. Ἡ Φραντζέζικη εἶναι ἓνα μίγμα ἀπὸ αὐτῆ, ἀπὸ τῆ Φράγκικη καὶ ἀπὸ τῆ Λατινικῆ. Εἰς τὴ Σπάνια το παλαιὸ ὠμιλοῦνταν ἡ Κανταβρικὴ, ἡ ὁποία εἶναι εις χρῆσιν ἀκόμι εις τὴν Γουϊπούσκοα, Αλάβα, Βισκαῦα καὶ εις ταῖς δυο Ναβάρραις· αὐτὴ ἀνακατώθηκε με τὴ Φοινικικὴ, Καρχηδονικὴ, Λατινικὴ, Γοθικὴ, Μαυριτανικὴ, Αραβικὴ, καὶ ἔκαμε τὴν Σπανιόλικη. Ἀπὸ αὐτὴν ἡ Καταλανικὴ διαφέρει περισσότερο παρὰ ἡ Πορτουγάλλικη. Ἡ Ἰρλανδέζικη ομιλεῖται εις τὴν Ἰρλάνδα καὶ εις το βόρειο τῆς Σκοτίας. Ἡ Εγγλέζικη γλῶσσα ἔχει θεμέλιο ἐκείνην οπού ὠμιλοῦσαν εις τὸν 5 αἰῶνα οἱ Σάξονες, οἱ Ιουτλανδέζοι καὶ οἱ Φριζόνοι. Οἱ Εγγλέζοι ὅμως μὴν ἔχοντας τὴ γλωσσικὴ δεισιδαιμονία μερικῶν, ἐπλούτισαν τὴ γλῶσσα τους με λέξεις, με φράσεις, με ἰδιωματισμούς όλων των γλωσσών, καὶ ἐτῆ ἡ Εγγλέζικη γλῶσσα εἶναι μίαν ἀπὸ ταῖς πλουσιώτεραις, δραστικώτεραις καὶ ποικιλώτεραις γλώσσαις.

Ἀχ! πότε θε νὰ ἀρχίσουν καὶ οἱ ἐδικοὶ μας νὰ μιμηθοῦν εις τὴ γλῶσσα τους Εγγλέζους, καὶ τα λοιπὰ ἔθνη τῆς Ευρώπης ἐπειδὴ ἐποχὴ τῆς τελειοποιήσεως τοῦ πνεύματος ἐνός ἔθνους εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς καλλιεργήσεως τῆς γλώσσης του· δια τί, καθὼς σοφώτατα ἓνας νεωτερικὸς συγγραφεὺς λέγει<sup>3</sup> τὸ πνεῦμα ἐνός ἔθνους δὲν ἡμπορεῖ νὰ τελειοποιηθῇ, παρὰ ὅταν τελειοποιῇ τὸ ἔθνος τὴ γλῶσσα του. Φλυαρεῖ ἐκεῖνος οπού λέγει πως ἡ φιλοσοφία δὲν πρέπει νὰ συγγίνεται τῇ χύδην καὶ δημῶδε γλώσσει, καὶ δὲν στοχάζεται πως ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων, καὶ οἱ ἄλλοι παλαιοὶ φιλόσοφοι εις τὴ χύδην καὶ δημῶδη γλῶσσα ὠμιλοῦσαν καὶ ἔγραφαν· μα δὲν θαυμάζω τόσο δια ἓνα οπού λέγει ἐτῆ μὴν ηξεύρωντας ἄλλη γλῶσσα, παρὰ τὴ φυσικὴ του καὶ μερικὰ Ἑλληνικά, θαυμάζω δια μερικοὺς συγχρόνους μας οπού διάτριψαν χρόνια μέσα εις τὴν Ευρώπη σπουδάζοντας, καὶ οπού ηξεύρουν καὶ ἄλλαις γλώσσαις, καὶ μ' ὅλον τούτο δὲν ευγήκαν ἀπὸ ταῖς χυδαῖκαῖς καὶ λεξικαῖς πρόληψεις, καὶ ἀνοίγουν τὸ στόμα τους, καὶ ἀποσκυβαλίζουν τὴν πάτριόν τους γλῶσσα, αὐτὴν οπού τὴ θαυμάζουν ὅλοι οἱ φιλόσοφοι τῆς Ευρώπης, αὐτὴν, ἡ ὁποία εἶμαι βέβαιος, ἀν καλλιεργηθῇ, θα περάσῃ ὅλαις σχεδὸν ταῖς γλώσσαις. Δὲν ηξεύρω, τί στοχαζόμενοι λέγουν αὐτά; ἀπορώ πῶς δὲν τους ἐπέρασε ἀπὸ τὸν νοῦ μίαν ἀλήθειαν τόσο ψηλαφητὴ; φοβοῦνται τάχα μήπως χυδαῖσουν, καὶ δὲν θέλουν νὰ γράψουν καθὼς ομιλοῦν; μα δὲν ηξεύρουν πως θέλωντας νὰ μὴ χυδαῖσουν στὴ γλῶσσα, χυδαῖζουν εις τα φρονήματα, ὁ ὁποῖος χυδαῖσμός εἶναι χίλιας φοραῖς χειρότερος ἀπὸ τὸν χυδαῖσμό τῆς γλώσσης, καὶ συναριθμοῦνται καὶ αὐτοὶ εις τοὺς χυδαίους προκομμένους, οἱ ὁποῖοι εἶναι πολλὰ ἀτοπώτεροι ἀπὸ τοὺς χυδαίους τοῦ πλήθους; τὸ ἔκαμαν αὐτὸ διὰ νὰ ἀναστήσουν τὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα; μα δὲν ηξεύρουν πως θε νὰ ἀναστηθῇ, ὅταν

θε να αναστηθή ο Δημοσθένης και ο Πλάτων και οι άλλοι; το έκαμαν αυτό θέλωντας να τους δοξάσουν οι άνθρωποι; μα δεν ηξεύρουν πως η αληθινή δόξα και διαρκής και μόνιμη έχει τη βάση της απάνω εις το ωφέλιμο, και το έργο τους είναι παντάπασιν ανωφελές· και πως εκείνη η δόξα οπού δεν έχει τα θεμέλια της εις το ωφέλιμο, είναι εφήμερη, είναι ένας καπνός ενός τοπιού; 'Όλα μεταβάλλουν εις αυτόν τον Κόσμο, θέλεις τον φυσικό ειπέ, θέλεις τον ηθικό· επειδή και οι δυο έχουν μεγάλη σχέσι αναμεταξύ τους· μεταβάλλει λοιπόν και η γλώσσα, και πρέπει να υποκείμασθε εις αυτή τη μεταβολή, και να μην ισχυρογνωμονούμεν· επειδή κοντά οπού του κάκου εναντιονόμασθε εις τη φύσι, φαινομάσθε και παράξενοι.

Αρχίσατε λοιπόν ώ απόγονοι των παλαιών εκείνων και περιφήμων Ελλήνων να τους μιμηθήτε καλλιεργώντας τη γλώσσα σας, και τότε θέλετε μαθαίνει και Ελληνικά καλλίτερα και ευκολώτερα· επειδή διαβάζοντας τινάς γραμματική εις τη φυσική του γλώσσα, τη μαθαίνει πολλά ευκολώτερα, και αφ' ου τη μάθη, τα Ελληνικά ύστερα μένουν μια διατριβή. Τότε να είστε βέβαιοι πως γυρίζει και η φιλοσοφία πάλιν εις την πρώτη της φωλιά· επειδή αυτή αγαπά να ομιλή με ζωντανούς ανθρώπους, και όχι μ' αποθαμένων κόκκαλα.

Το αίμα του Δημοσθένους, του Πλάτωνος και των άλλων τρέχει ακόμι μέσα εις τας φλέβαις μας, μα το αισθάνομάσθε; Ο Δημοσθένης δια τι έγινε Δημοσθένης, και ο 'Όμηρος, 'Όμηρος, και ο Θουκυδίδης, Θουκυδίδης και τ.· δια τι έγραψαν στη γλώσσα οπού ωμιλούνταν στον καιρό τους· αν θέλωμεν λοιπόν κ' ημείς να γένωμεν Δημοσθένης και Θουκυδίδη και 'Όμηροι, πρέπει να γράψωμε στη γλώσσα που μιλούμεν· αλλιώς ας μην το ελπίζωμεν καμιά φορά, καθώς δεν το έλπισαν και τόσοι άλλοι, ή το έλπισαν ματαίως.

'Όλοι καταφρονούμε τη γλώσσα που μιλούμε, αν προβάλη τινάς γραμματική εις αυτή, καλλιέργεια, αν μας ειπή τινάς να στοχασθώμε να ιδούμε τι θησαυρό έχομε, και καταφρονώντας τον, πηγαίνομεν και σπάνομεν το κεφάλι μας, και σκαλίζομεν μέσα εις χώματα να εύρωμεν κανένα βωλάριο μάλαμα, αναισθητώντας τόν βλέπομεν με ένα μάτι ελεεινό, τον ταλανίζομεν δια την ατοπία του και παραξενιά του. 'Ω τι αναισθησία μας! δια τη δυστυχία μας δεν έχομεν να προσκλαυθούμε τίποτες από τη φύσι, παρά από λόγου μας, δια την αμάθειά μας δεν έχομε παρομοίως να προσκλαυθούμε, παρά από λόγου μας· αν ανοίξη τινάς το στόμα του και ειπή Ρωμέϊκα, έχομεν τα Ελληνικά προσπάθεια άλογη! όλοι οι Ευρωπαίοι έχομεν τα Λατινικά, μα έχομεν και τη φυσική τους γλώσσα, και έχοντας αυτήν, έχομεν και τα Λατινικά καλλίτερα παρά ημείς τα Ελληνικά· να το 'πω; ηξεύρουν και τα Ελληνικά καλλίτερα από ημάς. Η αιτία είναι οπού ώντας μικροί διαβάζουν εις τη γλώσσα τους, και καταλαμβάνουν τι διαβάζουν, και έτζι πέρνουν και ιδέαις καθαράις γραμματικής και των άλλων· και ύστερα κάθε άλλη γλώσσα τους είναι εύκολη. Αυτοί οπού έχομεν τη φυσική τους γλώσσα, ομιλούν και Λατινικά· ημείς οπού καυχώμασθε πως έχομεν τα Ελληνικά, τα ομιλούμε; ταις απερασμέναις αντάμωσα έναν Γερμανό οπού ήξευρε Ελληνικά, άρχισε να με ομιλή, έπρεπε να τον αποκριθώ, και έκαμνα μια ώρα όσο να συνθέσω προτήτερα δυο τρεις λέξεις· κατεντροπιάσθηκα, εβλασφήμησα τη συνήθεια οπού έχομεν οι εδικοί μας, και δεν βάνουν τους αρχαρίους να ομιλούν Ελληνικά να συνειθίζουν· επειδή το να ομιλή τινάς μια γλώσσα όλο το παν κρέμεται από τη συνήθεια· μα μήτε Ελληνικά διαβάζομε, μήτε ηξεύρομε τι κάνωμε, δεν είμασθε παρά ένα Αναξαγορικό χάος.



<sup>1</sup> Φιονία είναι το Φούνεν, Εσθονία, επαρχία της Ρωσσίας εις τη Βαλτική θάλασσα.

<sup>2</sup> Η μικρή Βρετανία οπου είναι μια επαρχία της Φράντζας διαιρείται εις άνω Βρετανία και εις κάτω.

<sup>3</sup> Ο Κονδιλλιάκ στην αρχή του συγγράμματός του οπου επιγράφεται *Οδός σπουδής*.

---

[3] **Κείμενο 2:** Δημαράς, Κ. Θ. 1967. *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Ίκαρος, σελ. 204-206

©

...Η κύρια εκπαιδευτική του απασχόληση, που φανερώνει τον συνθετικό τρόπο με τον οποίον αντιμετώπιζε ο Κοραής τα σχετικά ζητήματα, καθορίζεται στη γλώσσα. Κι εδώ μεσότητα, κι εδώ φιλελευθερισμός: "Η γλώσσα είναι εν από τα πλέον αναπαλλοτρίωτα του έθνους κτήματα. Από το κτήμα τούτο μετέχουν όλα τα μέλη του έθνους με δημοκρατικήν, να είπω ούτως, ισότητα" Κι ακόμη : "Μήτε τύραννοι των χυδαίων ούτε δούλοι της χυδαιότητος αυτών". Κι εδώ διαμορφώνεται ένας διμέτωπος αγώνας προς τις δύο ακρότητες. Έχουμε ως τον καιρό του Κοραή διαπιστώσει την ύπαρξη δύο γλωσσικών τάσεων, από τις οποίες καμιά δεν έχει χαρακτήρα συντηρητικό: οι οπαδοί της λαϊκής γλώσσας ζητούσαν να φωτισθεί ο λαός, και για τούτο υποστήριζαν ότι έπρεπε οι λόγιοι να χρησιμοποιούν τη γλώσσα του· οι οπαδοί του αρχαισμού πιστεύουν πως μέσα από την αρχαία γλώσσα θ' αναστηθεί το δοξασμένο αρχαίο γένος. Υπάρχει δηλαδή κίνηση, και στις δυο περιπτώσεις, προς ένα σκοπό· ούτε συντήρηση, ούτε αντίδραση. Του Κοραή η θέση βρίσκεται πολύ πλησιέστερα στον οπαδών της λαϊκής γλώσσας, μα η κλασσική του παιδεία δεν του επιτρέπει να φθάσει ως τις άκρες συνέπειες του διαμορφωμένου πια γλωσσικού κινήματος: η γλώσσα των λογίων πρέπει να είναι διορθωμένη και πλουτισμένη.

Στην διόρθωση θα πρυτανεύσουν οι αρχές της γαλλικής φιλοσοφίας του καιρού του: η φύση της γλώσσας πρέπει να μείνει σεβαστή, ο ορθός λόγος πρέπει να κατευθύνει την προσπάθεια. Ο Κοραής ζητεί να γνωρίσουμε τη φύση της γλώσσας μας· δημιουργείται έτσι η ανάγκη της μεθοδικής μελέτης της νεοελληνικής: πρέπει να συνταχθεί νεοελληνικό λεξικό, νεοελληνική γραμματική, και, για να εξυπηρετηθούν οι δύο αυτοί σκοποί, θα μελετηθεί η γλώσσα, όπως σώζεται στο στόμα του λαού και όπως βρίσκεται στα μεταγενέστερα γλωσσικά μνημεία. Θα ακολουθήσει η σύγκριση της νέας γλώσσας με την αρχαία, με το σκοπό να εξακριβωθούν οι τίτλοι της νέας γλώσσας, τα δικαιώματα όσα έχει κάθε στοιχείο της, για να επιζηήσει στην διόρθωση. "Διόρθωσιν ονομάζω της γλώσσης, όχι μόνον τον μετασχηματισμόν διαφόρων βαρβαρομόρφων λέξεων και συντάξεων, αλλά και την φυλακήν πολλών άλλων, τας οποίας ως βαρβάρους σπουδάζουν να εξορίσωσιν από την γλώσσαν, όσοι μετά προσοχής δεν ηρεύνησαν την φύσιν της γλώσσης". Η σύγκριση ανάμεσα στις δυο γλώσσες θα έχει και ένα άλλο αποτέλεσμα, να γνωρίσουμε καλύτερα και την αρχαία· οι σημειώσεις του Κοραή είναι γεμάτες από τέτοιους παραλληλισμούς, που βοηθούν, με βάση την κοινή γλώσσα, στην κατανόηση της αρχαίας. Η συγκριτική μέθοδος δεν είναι εύρημα του Κοραή, είναι μέσα στην ατμόσφαιρα της εποχής του. Μα η εφαρμογή της στα νεοελληνικά, με τόση μάλιστα έκταση, οφείλεται σ'αυτόν: είναι *η μέθοδος του Κοραή*. Οπωσδήποτε, βάση του γλωσσικού οργάνου του Γένους πρέπει να είναι η νέα γλώσσα: καταδικάζεται η "κακή και διεστραμμένη να καταφρονώμεν την νέαν, την οποία μόνην είναι δυνατόν να φέρωμεν εις τελειότητα". Το ξεκαθαρισμένο όριο βρίσκεται προς την αρχαία.



Εξ άλλου ένας ακόμη κοινός τόπος που χαρακτηρίζει την εποχή του Κοραή, είναι η έννοια της εξέλιξης: “μόνος ο καιρός έχει την εξουσίαν να μεταβάλλη των εθνών τας διαλέκτους”. Τέλος ο ορθός λόγος απαιτεί να μην ξεμακραίνουμε από την κοινή συνήθεια: στις λέξεις, στους τύπους, στη σύνταξη η προτίμηση θα είναι πάντα για τα πιο καταληπτά. Κι αν οι θεωρίες όλες οι γλωσσικές του Κοραή είναι εσφαλμένες, τότε, γράφει, “φρονιμωτέραν άλλην συμβουλήν εις το έθνος να δώση τις δεν έχει παρά την συμβουλήν του χυδαϊσμού, ήγουν να γράφη καθώς μιλεί και να μη γυρεύη να σιάση την γλώσσαν οπού έλαβεν από τους γονιούς του”. Έτσι από την θεωρία καταλήγει ο Κοραής σε μια γλωσσική πράξη που προσεγγίζει προς την δημοτική. Μια δημοτική ξεκαθαρισμένη με μέτρο. Επιτυχημένος είναι ο χαρακτηρισμός του Δ.Βερναρδάκη που γράφει πως η γλώσσα του Κοραή είναι “απομίμησης της δημοτικής γλώσσας”. Στο διάστημα της μακράς ζωής του παρατηρούμε μια σταθερή εξέλιξη προς την απλότητα, προς την δημοτική.

[4] **Κείμενο 3:** Τριανταφυλλίδης, Μ. 1981, *Άπαντα*, 3ος τόμ. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), σελ. 449-452.

© Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη)

### **Το κήρυγμα και η γλώσσα του Κοραή**

Οι γλωσσικές ιδέες του Κοραή διατυπώθηκαν και υποστηρίχθηκαν συχνά προπάντων στους προλόγους των διάφορων εκδόσεών του, με προγραμματικότητα που σπάνια ξαναβρίσκεται στα κηρύγματα των αντίπαλών του αρχαϊστών ή αργότερα στους οπαδούς της καθαρεύουσας. Βρίσκονται συγκεντρωμένες, οι περισσότερες, στα Προλεγόμενά του (1815<sup>2</sup>, σ. 42α., 47α., 62, 64, 109, 123, 146, 246, 272, 275, 372, 422, κ.ά.):

Η επικρατήσασα έως τώρα κακή και διεστραμμένη συνήθεια να καταφρονώμεν την νέαν, την οποίαν μόνην είναι δυνατόν να φέρωμεν εις τελειότητα... Καιρός είναι να ελευθερωθώμεν από ταύτην την πρόληψιν. Πρέπει να γυμναζόμεθα εξαιρέτως εις το να καλλύνωμεν και να διορθώνωμεν όσον είναι δυνατόν την Γλώσσαν, την οποίαν εθηλάσαμεν με το γάλα, και εις μόνην την οποίαν εσυνειθίσαμεν να εξηγώμεν ό,τι συλλογιζόμεθα. -Τότε μόνον ονομάζονται τα έθνη φωτισμένα, όταν φέρωσι την γλώσσαν αυτών εις τελειότητα. Οι Ιταλοί, οι Γάλλοι, οι Άγγλοι, τότε αληθώς άρχησαν να ελευθερούνται από τη βαρβαρότητα, όταν οι κατ'αρχάς ολίγοι λόγιοι αυτών άνδρες κατεχέρησαν να γράφωσιν εις την κοινήν αυτών γλώσσαν. -Από ταύτην, των Ελληνιζόντων την ατοπίαν συμπεραίνεται πόσον ατοπώτερον είναι εν άλλο είδος συγγραφέων, τους οποίους, δια να διακρίνω από τους ακράτως Ελληνίζοντας, συγχώρησον να ονομάσω Μιξελληνίζοντας, ή αν αγαπάς κάλλιον Μιξοβαρβάρους. Ο σκοπός των τοιούτων είναι βέβαια επαινετός, επειδή προθυμούνται να σιμώσωσιν, όσον δυνατόν εγγύτερον, την σημερινήν γλώσσαν εις την μητέρα της την Ελληνικήν... Αυτοί σπουδάζουν, ως είπα, να εξελληνίσωσι την κοινήν γλώσσαν, αλλ'επειδή καταγίνονται εις πράγμα αδύνατον, μην έχοντες το δικαίωμα ν'αλλάξωσι του έθνους την γλώσσαν, αναγκάζονται και την Ελληνικήν να διαστρέφωσι, και την κοινήν, την οποίαν ν'αποφύγωσι δεν εμπορούν, βαρβαροτέραν με την άλογον παράθεσιν ταύτην να κάμνωσι. -Η γλώσσα είναι εν από τα πλέον αναπαλλοτρίωτα του έθνους κτήματα. Από το κτήμα τούτο μετέχουν όλα τα μέλη του έθνους με δημοκρατικήν,

να είπω ούτως, ισότητα· κανείς, όσον ήθελεν είσθαι σοφός, μητ'έχει, μήτε δύναται ποθεν να λάβη το δικαίωμα να λέγη προς το έθνος, "Ούτω θέλω να λαλής, ούτω να γράφης". Όστις, επαγγελλόμενος να γράφη εις την κοινήν γλώσσαν, μακρύνεται τόσον από τον κοινόν τρόπον του λέγειν, εκείνος ζητεί πράγμα, το οποίον μητ'ο σκληρότατος τύραννος δεν είναι καλός να κατορθώση... Μόνος ο καιρός έχει την εξουσίαν να μεταβάλλη των εθνών τας διαλέκτους, καθώς μεταβάλλει και τα έθνη... Εάν το να μακρύνεται τις από την κοινήν του λέγειν συνήθειαν τόσον, ώστε να γίνεται ασαφής εις την διάνοιαν, και παράξενος ολότελα εις την ακοήν, ήναι τυραννικόν, το να χυδαΐζει πάλιν τόσον, ώστε να γίνεται αηδής εις εκείνους όσοι έλαβον ανατροφήν, με φαίνεται δημαγωγικόν. Όταν λέγω, ότι από την γλώσσαν μετέχει το έθνος όλον με δημοκρατικήν ισότητα, δεν νοώ ότι πρέπει ν' αφήσωμεν την μόρφωσιν και δημιουργίαν αυτής εις την οχλοκρατικήν φαντασίαν των χυδαίων. Ο όχλος είναι πανταχού όχλος. Εάν δεν έχωμεν το δικαίωμα της τυραννικής προσταγής, "Ούτω θέλω να λαλής", έχομεν εξ άπαντος το δικαίωμα της αδελφικής συμβουλής, "Ούτω πρέπει να λαλώμεν"... Γράφε μετά προσοχής και μελέτης· εκρίζωσον από την γλώσσαν τα ζιζάνια της χυδαιότητος, όχι όμως όλα πάραυτα με την δίκηλλαν, αλλά με την χείρα και κατά μικρόν εν οπίσω του άλλου· σπείρε εις αυτήν τα Ελληνικά σπέρματα, αλλά και αυτά με την χείρα και όχι με τον σάκκον. Και θέλεις απορήσει πώς εις ολίγον καιρόν και αι λέξεις και αι φράσεις σου επέρασαν από το βιβλίον εις του λαού τα στόματα. Οι λόγιοι άνδρες του έθνους είναι φυσικά οι νομοθέται της γλώσσης, την οποίαν λαλεί το έθνος· αλλ'είναι (πάλιν το λέγω) νομοθέται δημοκρατικού πράγματος. Εις αυτούς ανήκει η διόρθωσις της γλώσσης, αλλ'η γλώσσα είναι κτήμα όλου του έθνους, και κτήμα ιερόν. -Περισσότερον ήθελ'ωφελήσει το γένος σήμερον όστις καίει παρά όστις γράφει Γραμματικάς. -Κατά διαφόρους περιόδους, ή εποχάς χρόνου, το αυτό έθνος έχει διάφορον Γραμματικήν, ήγουν διάφορον τρόπον του λαλείν και γράφειν την γλώσσαν του. -Αναγκαιότερα είναι εις ημάς η γραμματική θεωρία και πράξις της γλώσσης, την οποίαν λαλούμεν καθ'εκάστην, παρά της γλώσσης, την οποίαν μας αναγκάζει να μανθάνωμεν η κατάληψις των συγγραμμάτων των ημετέρων προγόνων. -Όταν η γλώσσα ευρίσκετ'άκομη, να είπω ούτως εις τα σπάργανα, τα σφάλματα είναι ευκολοσφόγγιστοι ρύποι· και όσον περισσότερους εξαλείψη τις, τόσον λογικώτεραν και ευμορφώτεραν θέλει καταστήσει την γλώσσαν του. -Τι ακούω; ...Ευρίσκονται εις την Ελλάδα Έλληνες, οι οποίοι γεμίσαντες λίθους τους κόλπους αυτών, και αναβάντες ως επί πέτρας υψηλής της Θρησκείας (ως αυτοί λέγουν), λιθοβολούν απανθρώπως την Φιλοσοφίαν, διά να της εμποδίσωσι την είσοδον εις την Ελλάδα...Μη δυνάμενοι να εξολοθρεύσωσι με το πυρ και με τον σίδηρον της Φιλοσοφίας τους ησύχους οπαδούς, προθυμούνται να τους παραστήσωσιν εις την υπόληψιν του ανοήτου όχλου, ως δημεγέρτας, ως αθέους, εις ολίγα λόγια, να τους καταστήσωσιν, ως φθορέας της πολιτικής κοινωνίας, βδελυκτούς εις όλον το γένος. Εις την Φιλοσοφίαν εξεναντίας παρά τον ορθόν λόγον κανέν άλλο όπλον δεν συγχωρείται. -Ο τρόπος ούτος να τελειωθή δεν είναι δυνατόν, εάν εις τόπον των ελληνιστί γραμμένων βιβλίων δεν εισαχθώσιν εις τα κοινά σχολεία βιβλία γραμμένα εις την κοινήν γλώσσαν, ήγουν την γλώσσαν εκείνην, την οποίαν λαλούσι καθ'ημέραν αναμεταξύ των τα παιδάρια εις τα σχολεία και ακούουσι λαλούντας εις τους οίκους τους ιδίους των γονείς. -Ήθελε πολύ ταχύνει την εις το καλόν της Ελλάδος προκοπήν και βελτίωσιν Εφημερίς πολιτικοφιλογική, γραμμένη εις την κοινώς λαλουμένην γλώσσαν. -Την μέσην οδόν της γλώσσης πρέπει να πατήσωμεν δια να μεταδώσωμεν εις τους παιδεύτους, αν έχωμεν τι καλόν, και να δώσωμεν εις τους σοφούς αφορμήν να μεταδώσωσι καλήτερα. -Ελάλησα να γράφωμεν εις την μητρικήν ημών γλώσσαν, όχι με σκοπόν να κινήσω τους ομογενείς εις καταφρόνησιν της αρχαίας των προγόνων ημών γλώσσης, ως μ'εσυκοφάντησαν αναισχύντως.

Νομίζω ότι η διαφθορά της γλώσσας είναι συγγενής νόσος της διαφθοράς των ηθών, και κατά τους ιπποκρατικούς κανόνες ζητεί και συγγενή και παρομοίαν θεραπείαν. -Το κοινόν ιδίωμα δεν είναι αξιοκαταφρόνητον, ως πρεσβεύουν οι μωροί. -Η γλώσσα είναι αυτό το έθνος· σε συγχωρεί να την καλλωπίζης και να την στολίζης, αλλ'όχι και να βάλης εις τόπον αυτής άλλην γλώσσαν ιδικήν σου. -Η φρικτοτέρα χυδαιότης της γλώσσας μας είναι η έλλειψις του απαραιμφάτου· ... αι γλώσσαι, καθώς κατά μικρόν διαστρέφονται, ούτω κατά μικρόν διορθώνονται. -Και ο καλλωπισμός ... της γλώσσας έχει όρια, τα οποία όστις αγωνίζεται να υπερπηδήση γίνεται τύραννος...

[5] **Κείμενο 4:** Κοδρικάς, Π. 1818. *Μελέτη της κοινής ελληνικής διαλέκτου*. Παρίσι: Α. Πατρινός και Αφοί Ποστολάκα. Παρατίθεται στο Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*. Αθήνα: Λουκάτος, 1943, σελ.85-87.

©

...Αυτοί όλοι (σημ. οι ευγενείς και οι έγκριτοι του γένους), οι την υγιή μοίραν συγκροτούντες του γένους, κοινή ομολογία, αυτό το ύφος ως οικείον ενασμενίζονται και αυτό ως γνήσιον και κοινόν ομοφώνως αποδέχονται. Πατριάρχαι, αρχιερείς, ηγεμόνες, κληρικοί, γραμματικοί και αυτοί οι μεταξύ ομογενών ελευθερίου ευμοιρήσαντες αγωγής εμπορικοί, όλον ενί λόγω το σύστημα (διάβαζε: το συγκρότημα) της εκκλησιαστικής και πολιτικής ιεραρχίας του έθνους μας, αυτό το ύφος αναγνωρίζουν ως οικείον και γνήσιον. Αν κατά την ιδέαν των γνωμοτύπων διορθωτών το ύφος αυτό είναι μακαρονικόν, ευκλεέστερον είναι βέβαια προς ημάς να μακαρονίζωμεν εθνικώς με όλους τους εγκρίτους του γένους ή να χυδαίζωμεν ξενολογικώς με τους αυθαιρέτους νομοθέτας της γλώσσας μας... 'Άλλη βέβαια η γλώσσα των *καπήλων* και άλλη η των *ευγενών*. 'Άλλη η των *σπουδαίων* και άλλη η των *χυδαίων*. 'Όθεν μετ' ειλικρινείας ομολογώ, ότι δεν νοστιμεύομαι τελείως την δημαγωγικήν φιλοσοφίαν. *Δεν γράφω μήτε διά γεωργούς, μήτε διά πακάληδας. Γράφω απλώς διά ευγενείς και πεπαιδευμένους*. Διό και προσέχω να εκφρασθώ όσον το δυνατόν εξηκριβωμένως, εις την συνηθισμένην φράσιν των. *Επιθυμώ οι γεωργοί να καταγίνωνται εις την γεωπονίαν, οι πακάληδες εις την οψοπωλίαν και να μην εννοιάζωνται μήτε οι πρώτοι αν ο γάϊδαρός των κατάγεται από τον κύνθαρν, μήτε οι δεύτεροι αν ο βακάλης παράγεται από τον βακαλάον*. Οι δε ευγενείς και κατά τάξιν και κατ' αγωγήν, να ενασχολώνται, ως εξ επαγγέλματος, εις την σπουδήν και φιλολογίαν, συντελούντες με τα φώτα της μαθήσεως εις την κοινήν του γένους μας εύκλειαν και ευδαιμονίαν ... Δοξάζω λοιπόν ότι τότε ευδαιμονεί εν εθνικόν πολίτευμα, όταν, κατά τον θείο Πλάτωνα, *οι άρχοντες φιλοσοφούσιν ή οι φιλόσοφοι άρχουσι. Θεωρώ όμως ως τελείαν δυστυχίαν ενός έθνους το να χυδαίζουν οι φιλόσοφοι ή να φιλοσοφώσιν οι χυδαίοι*".

[6] **Κείμενο 5:** Σολωμός, Δ. 1986. "Διάλογος" στο *Άπαντα*, 2ος τόμ. Επιμ. Λ. Πολίτης. Αθήνα: Ίκαρος, σελ. 12-13.

© Ίκαρος

ΠΟΙΗΤΗΣ: Εκατάλαβα· θέλεις να ομιλήσουμε για τη γλώσσα· μήγαρις έχω άλλο στο νου μου· πάρεξ ελευθερία και γλώσσα; Εκείνη άρχισε να πατή τα κεφάλια τα τούρκικα, τούτη θέλει πατήση ογλήγορα τα σοφολογιοτατίστικα, και έπειτα αγκαλιασμένες και οι δύο θέλει προχωρήσουν εις το δρόμο της δόξας, χωρίς ποτέ να γυρίσουν οπίσω, αν κανένας Σοφολογιότατος κρώζη ή κανένας Τούρκος βαβίζη· γιατί για με είναι όμοιοι και οι δύο.

ΦΙΛΟΣ: Βέβαια είναι εχθροί μας και οι δύο· με κάνεις να θυμηθώ τα λόγια του Λοκ: Η γλώσσα είναι ένα μεγάλο ποτάμι, εις το οποίον έχουν ανταπόκριση τα όσα γνωρίζει ο άνθρωπος, και όποιος δεν την μεταχειρίζεται καθώς πρέπει, κάνει ό,τι του βολέση για να κόψη ή να εμποδίση τους δρόμους, με το μέσον των οποίων τρέχει η πολυμάθεια. Όποιος κάνει λοιπόν αυτό με απόφαση θεληματική, πρέπει οι άλλοι να τον στοχάζωνται εχθρόν της αλήθειας και της πολυμάθειας.

ΠΟΙΗΤΗΣ: Τι λες; ως πότε θα πηγαίνει εμπρός αυτή η υπόθεση; ένας λαός από το ένα μέρος να ομιλή σ' έναν τρόπο, ολίγοι άνθρωποι από το άλλο να ελπίζουν να κάμουν τον λαόν να ομιλή μίαν γλώσσαν δικήν τους!

ΦΙΛΟΣ: Για κάποιον καιρό η υπόθεση θέλει ακολουθήση· η αλήθεια είναι καλή Θεά, αλλά τα πάθη του ανθρώπου συχνότατα την νομίζουν εχθρή. Κάποιοι γνωρίζουν την αλήθεια, αλλά επειδή γράφοντας εις εκείνον τον τρόπον τον σκοτεινόν απόχτησαν κάποια φήμη σοφίας, τον ακολουθούν, και ας είναι και σφαλερός.

ΠΟΙΗΤΗΣ: Λοιπόν είναι αξιοπαρόμοιοι με τους ανθρώπους οι οποίοι για να ζήσουν πουλούν φαρμάκι.

ΦΙΛΟΣ: Περιγράφει το εργαστήρι ενός απ'αυτούς ο Σαίξπηρ εξαίρετα, και θέλω να σου ξαναθυμίσω τα λόγια του, γιατί, τη αληθεία, μου ξαναθυμούν τον τρόπον, εις τον οποίον είναι γραμμένα τα βιβλία των Σοφολογιότατων. -Εκρέμονταν από το πατερό του φτωχότατου εργαστηρίου μια ξεροχελώνα, ένας κροκόδειλος αχερωμένος και άλλα δερμάτια άσχημων ψαριών· ήτον τριγύρου πολλά συρτάρια αδειανά με επιγραφές, αγγεία από χοντρόπηλο πράσινο, ήτον φούσκες, ήτον βρωμόχορτα παλιωμένα, κακομοιριασμένα δεμάτια βούρλα, παλιά κομμάτια από διαφόρων λογίων ιατρικά, αριά σπαρμένα εδώ κι εκεί για να προσκαλέσουν τον αγοραστή.

ΠΟΙΗΤΗΣ: Βλέπω από μακριά έναν Σοφολογιότατον· επιθυμώ για την ησυχία μου και για τη δική σου και για τη δική του να μην έλθη κοντά μας.

ΦΙΛΟΣ: το επιθυμώ κι εγώ· εσύ θυμώνεις πάρα πολύ.

ΠΟΙΗΤΗΣ: Θυμώνω γιατί είμαι στενεμένος να ξαναπώ τα πράγματα όπου είπαν τόσες φορές τα άλλα έθνη, και δίχως ωφέλεια να τα ξαναπώ. Οι Γάλλοι έλαβαν φιλονεικία για τη γλώσσα, και ετέλειωσε εις την εποχή του Δαλαμπέρτ την έλαβαν οι Γερμανοί, και ο Όπιτς έδωσε το παράδειγμα της αλήθειας την έλαβαν οι Ιταλοί, και με τόσο πείσμα, οπού μήτε το παράδειγμα του Υψηλότατου Ποιητή είχε φθάσει για τότε να τους καταπείση. Ησύχασαν τέλος πάντων γράφοντας τη γλώσσα του λαού τους τα σοφά έθνη, και αντί εκείνες οι ελεεινές ανησυχίες να μας είναι παράδειγμα για να τες αποφύγουμε, επέσαμε εις χειρότερα σφάλματα. Τέλος

πάντων οι Σοφολογιότατοι εκείνων των εθνών ήθελαν να γράφεται μία γλώσσα οπού ήταν μία φορά ζωντανή είς τα χείλη των ανθρώπων· κακό πράγμα βέβαια, και αν ήτον αληθινά δυνατόν· γιατί δυσκολεύει την εξάπλωση της σοφίας· αλλ'οι δικοί μας θέλουν να γράφουμε μία γλώσσα, η οποία μήτε ομιλιέται, μήτε άλλες φορές ομιλήθηκε, μήτε θέλει ποτέ ομιληθή.

[7] **Κείμενο 6:** Τριανταφυλλίδης, Μ. 1981. *Άπαντα*, 3ος τόμ. Θεσσαλονίκη:Ι Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη) , σελ. 479.

© Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη)

### **Ο Π. Σούτσος δείχνει το δρόμο της επιστροφής στην αρχαία γλώσσα (1853)**

Ταύτην, (την λαλουμένην υπό του όχλου) αντί της γραφομένης παραλαβών ο Αδαμάντιος Κοραής, ληγουσης της δεκάτης ογδός εκατονταετηρίδος, διέπλασε νέαν γραφομένην γλώσσαν, πενιχράν κατά την λέξιν και την φράσιν, και στερουμένην πτώσεων, χρόνων και εγκλίσεων τινων, των πλείστων προθέσεων επιρρημάτων και συνδέσμων, και των πλείστων μετοχών και αντωνυμιών. Επειδή δε ο σοφός αυτός ανήρ ειργάζετο την εν τη Ελλάδι μετακένωσιν των φιλοσοφικών και πολιτικών δοξασιών της Γαλλίας, εισήγαγεν απειραρίθμους και φράσεις Γαλλικής εις την ισχνήν αυτήν γλώσσαν, ην και Νεογραικικήν εκάλεσεν, αναβαπτίσας Γραικούς ή Γραικύλους του Κικέρωνος, τους Μαραθωνομάχους και Σαλαμινομάχους Έλληνας του Μιλτιάδου και Θεμιστοκλέους. Ταύτην την κολοβήν κατά τα οκτώ μέρη του λόγου Νεογραικικήν γλώσσαν εμπλήσαντες νέων έτι ιδιωτισμών Γαλλικών και Γερμανικών, γράφουσι σήμερον οι Πανεπιστήμιοι καθηγηταί της Ελλάδος, οι εν Αθήναις, Ερμουπόλει, Σμύρνη και Κωνσταντινουπόλει δημοσιογράφοι, πάντες οι συγγραφείς και άπαντες οι μεταφρασταί των Ευρωπαϊκών συγγραμμάτων. Σκαπανείς ημείς αυθάδεις, καταρρίπτομεν το Φραγκικόν τούτο και πτωχόν οικοδόμημα και ανεγείρομεν, από του μνήματος την Ελληνικήν γλώσσαν των προγόνων, την κοινήν επικληθείσαν το πάλαι, καθιστώντες αυτήν εύληπτον και υπό πάντων εννοουμένην, -Κανόνες Γενικοί:

Α΄. Η γλώσσα των αρχαίων Ελλήνων και ημών των νεωτέρων έσεται μία και η αυτή ή Γραμματική εκείνων και ημών έσεται μία και η αυτή.

Β΄. Αι λέξεις, αι φράσεις εκείνων έσονται μόναι παραδεκταί· πάσα δε ξένη λέξις, ή φράσις ξένη εν λέξεσιν Ελληνικαίς, εξοβελισθήσονται...

[8] **Κείμενο 7:** Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. 1999. *Γλώσσα, εκπαίδευση και Πολιτική*. Αθήνα: Ολκός, σελ. 26-32, 33-34.

©

Νομίζω πως είμαστε υποχρεωμένοι να διαπιστώσουμε ότι το σημείο εκκίνησης για τη δημιουργία του δημοτικιστικού κινήματος, βρίσκεται στα τελευταία τρικουπικά χρόνια, κι έχει ληξιαρχική πράξη γεννήσεως: 1888. Η χρονιά που κυκλοφορεί το *Ταξίδι* του Ψυχάρη. Το ότι το *Ταξίδι* του Ψυχάρη είναι το μανιφέστο του δημοτικισμού -ο όρος είναι ένα στερεότυπο πια- είναι πασίγνωστο. Εκείνο που έχει μείνει ανεξερεύνητο είναι η αμφίδρομη σχέση ανάμεσα σ' αυτό το κείμενο και στη χρονική περίοδο κατά την οποία δημοσιεύεται και η οποία ορίζεται

από τις τρικουπικές συνθήκες. Εκείνο δηλαδή που πρέπει να δούμε είναι το κατά πόσο ο χαρακτήρας εκείνης της περιόδου επέτρεψε τη γένεση των ιδιαίτερων ιδεολογικών γνωρισμάτων του κινήματος, και κατά πόσο, ενδεχομένως, τα γνωρίσματα αυτά ενίσχυσαν από ένα σημείο και πέρα τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της περιόδου. Με άλλα λόγια, αυτό που πρέπει να εξεταστεί είναι όχι μόνο γιατί κυκλοφόρησε τότε, πράγμα που έχει να κάνει με την ετοιμότητα και τη διορατικότητα του Ψυχάρη, αλλά κυρίως γιατί “έπιασε”, γιατί ριζοβόλησε τότε. Από και πέρα οι ρίζες που έπιασε ήταν φυσικό να αντλήσουν από το πρόσφορο έδαφος και να μεταδώσουν και στον μελλοντικό κορμό τα ιδιαίτερα συστατικά του εδάφους αυτού. Αυτή είναι η εικόνα της αμφίδρομης σχέσης. Οι ιδέες που διατυπώθηκαν σ’ αυτό το βιβλίο ήρθαν σε αρμονία με τις ιδέες του τρικουπικού κοινωνικοπολιτικού πλαισίου, συνδέθηκαν μαζί τους και μέστωσαν, όπως ήταν φυσικό, από το μπόλιασμά τους. Αυτή η αρμονία επέτρεψε στο κείμενο να γίνει μανιφέστο και στο κίνημα να γίνει κίνημα, να συναρμολογήσει, δηλαδή, συστηματικά τις αντιλήψεις του και να αποκτήσει την ιδεολογική του αυτονομία.

Αμέσως παρακάτω, θα εξετάσουμε τα διάφορα επίπεδα σύνδεσης του βιβλίου του Ψυχάρη με τις πραγματικότητες του τότε κοινωνικοπολιτικού και ιδεολογικού περιβάλλοντος για να δούμε ποιο ήταν το περιεχόμενο αυτής της αρμονίας και ποια ήταν τα στοιχεία με τα οποία παραδόθηκε το δημοτικιστικό κίνημα στους οπαδούς του 20ού αιώνα.

Ας σημειωθεί πως όταν κυκλοφορεί το *Ταξίδι*, έχει ήδη προηγηθεί μία έκδοση, το 1885, του έργου του Ροΐδη *Πάρεργα*, στο οποίο ο συγγραφέας προτάσσει μία εισαγωγή με τον τίτλο *Περί της σημερινής ελληνικής γλώσσας*. Ο πρόλογος αυτός δημοσιεύεται μόνος του στο περιοδικό *Εστία* και αποτελεί οξεία κριτική κατά των “διορθωτών”, όπως ονομάζει τους καθαρολόγους και τους αττικίζοντες, και θερμή συνηγορία υπέρ του χυδαϊσμού, όπως αποκαλείται από τους πολέμιους ο δημοτικισμός. “[Εις τας λέξεις] της γλώσσας οι διορθωταί ενεκόλαψαν [...] το στίγμα του χυδαϊσμού.[...] αι λέξεις και οι τύποι της λαλουμένης ευρίσκονται εις ην περίπτου θέσιν άνθρωπος καταδικασθείς δι’αδίκου αποφάσεως, του οποίου πάντες μεν αναγνωρίζουσι την αθωότητα, αλλ’ουδείς δύναται να εξαλείψη τον υπό μωρού ή ασυνειδήτου δικαστού στιγματισμόν”

Υπερασπιστής λοιπόν του χυδαϊσμού, ο κατεξοχήν τρικουπικός λόγιος. “Ο τρόπον τινά εξ απορρήτων του Τρικούπη -όπως τον λέει ο Παλαμάς- αρχισυντάκτης της *Ώρας*. Ο Ψυχάρης το γνωρίζει μια και συνεργάζεται κι ο ίδιος με την *Εστία* του Δροσίνη, φιλολογικό φύλλο, επίσης φιλοτρικουπικό. Στο κλίμα που διαγράφεται, στο κλίμα δηλαδή που θα δεξιωθεί το *Ταξίδι*, γίνονται ήδη φανερές κάποιες παράμετροι: ο Ροΐδης κι ο ορθολογισμός του, ο Δροσίνης και η γενιά του ’80, το τέλος του ρομαντισμού.

Επανέρχομαι στο κείμενο του *Ταξιδιού* και τους συνδετικούς κρίκους που το ενώνουν με το περιβάλλον του. Πιστεύω πως ο κυριότερος στόχος του Ψυχάρη -εκτός από το να γράψει ένα υποδειγματικό πεζό στη δημοτική- είναι ακριβώς αυτοί οι συνδετικοί κρίκοι, δηλαδή, οι τοποθετήσεις της δημοτικής γλώσσας μέσα σ’ ένα πλέγμα εννοιών που θα της δώσουν τη δυνατότητα μετατροπής της σε σύμβολο αγώνα. Οι συνδέσεις αυτές είναι :

**α)** Οι ατομικές φωνές θα γίνουν συλλογικό κίνημα. Η αδήριτη ανάγκη του αγώνα είναι το πρώτο στοιχείο που μπορεί κανείς να απομονώσει στην ανάλυση του Ψυχάρη: Η ανεπάρκεια

της ατομικής φωνής, το επιβεβλημένο της συλλογικής δράσης και το επείγον μιας συνθηματοποίησης των αιτημάτων. Έχει ήδη βρει δύο λέξεις, "Ιδέα" και "Ρωμιοσύνη". Έχει κανείς την αίσθηση ότι μιλάει ο γάλλος διανοούμενος της υπόθεσης Ντρέυφους. Πάντως μιλάει ο διανοούμενος που ζει σε μιαν ατμόσφαιρα, τη γαλλική, στην οποία όλο και τονίζεται η σημασία του συνόλου : "Όλοι μας ένα", γράφει στο *Ταξίδι* και αμέσως μετά, το γνωστό "Θέλω δόξα και γροθιές".

**β)** Το κίνημα αυτό θα είναι εθνικό: Η εθνική προβληματική συνιστά βέβαια τον κυρίαρχο ιδεολογικό άξονα γύρω από τον οποίο στρέφονται τόσο οι δημοτικιστές όσο και οι καθαρολόγοι. Μια ενιαία γλώσσα αποτελεί την τελειότερη αποκρυστάλλωση της εθνικής ενότητας μέσα και κυρίως έξω από τα ελληνικά σύνορα. Ο Ψυχάρης ωστόσο κατορθώνει να εκσυγχρονίσει το εθνικό περιεχόμενο -το κατεξοχήν, δηλαδή, περιεχόμενο του γλωσσικού ζητήματος τότε -και αν αποσπάσει από τον ενιαίο εθνικό προβληματισμό τον προβληματισμό του δημοτικισμού: Καταφέρνει να τοποθετήσει τη δημοτική με τέτοιο τρόπο ώστε να διατηρεί απόσταση από την αρχαιότητα αλλά ταυτόχρονα να εξασφαλίζει την οικειοποίησή της. Η δημοτική είναι το γνήσιο παιδί της αρχαίας. "Πρέπει να σπουδάσουμε καλύτερα την αρχαία για να καταλάβουμε την ιστορική αξία της δημοτικής" γράφει. Η συμφιλίωση με την αρχαιότητα αποκαθιστά και αναβαθμίζει τη νεότερη Ελλάδα.

Η εκσυγχρονιστική διατύπωση της εθνικής προβληματικής νομίζω πως κορυφώνεται με τη φράση : "Ένα έθνος για να γίνει έθνος, θέλει δύο πράγματα· να μεγαλώσουν τα σύνορά του και να κάμη φιλολογία δική του". Και παρακάτω: "Το πρώτο θεμέλιο είναι η γη. μόνο με τέτοια βάση, κατορθώνει κάτι να κάμη ένας λαός. Θέλει όμως και γλώσσα δική του, γλώσσα καινούργια κι όχι παλιά. Μόνο με τέτοια γλώσσα, βγάζει εθνική φιλολογία κι έχει σωστή λεφτεριά, ανεξαρτησία ολάκαιρη". Στο βιβλίο, λοιπόν, υπάρχει τονισμός του εθνικού περιεχομένου της δημοτικής και της εθνικής συνέχειας. Η σύλληψη του Ψυχάρη βρίσκεται εξαιρετικά κοντά στη σύλληψη του άλλου φανατικού τρικουπικού, του Κωσταντίνου Παπαρρηγόπουλου: Μια ιστορία που εξελίσσεται αδιάκοπα. Μια γλώσσα που εξελίσσεται αδιάκοπα.

**γ)** Το κίνημα θα είναι πολιτικό: Ο όρος του πολιτικού ως χαρακτηριστικού του γλωσσικού ζητήματος δεν είναι καινούργιος. "Έχει χρησιμοποιηθεί και στις προεπαναστατικές διενέξεις, και νωρίτερα, τον 19ο αιώνα, από τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο. Expressis verbis, διατυπώνει τον όρο κι ο Ψυχάρης, συνδέοντάς τον φυσικά με το εθνικό ζήτημα. "Το γλωσσικό ζήτημα είναι ζήτημα πολιτικό· ό,τι πολεμά να κάμη ο στρατός για τα φυσικά σύνορα, θέλει η γλώσσα να το κάμη για τα σύνορα τα νοερά· πρέπει και τα δυο τους να παν πολύ μακριά, να πάρουν πιότερο τόπο".

Τον όρο "πολιτικός" ο Ψυχάρης θα τον χρησιμοποιήσει επανειλημμένα, αργότερα, όταν θα υπάρξει πραγματική εμπλοκή του γλωσσικού θέματος με τις πολιτικές διαδικασίες, κυρίως μέσω της σύνδεσης με την εκπαίδευση. Όσο μεγαλύτερη είναι η εμπλοκή τόσο πιο ικανοποιημένος είναι ο Ψυχάρης, μια και πιστεύει πως η τελική λύση του ζητήματος θα είναι οπωσδήποτε πολιτική.

Για την ώρα, στα 1888, μπορεί οι συζητήσεις να είναι έντονες αλλά εμπλοκή πολιτική δεν υπάρχει σε καμία περίπτωση. Γι' αυτό τη δημιουργεί ο ίδιος. Στις τελευταίες σελίδες του



*Ταξιδιού* μιλάει για τον Τρικούπη, θεωρώντας ότι είναι ο μόνος ηγέτης που μπορεί να βγάλει τον ελληνισμό από το αδιέξοδο. "Δεν αρέσουν οι άντρες που ζητούν κάθε μέρα από το λαό θυσίες και θυσίες, που προβλέπουν τι θα γίνει και που χωρεί ο νους τους μακρινές ιδέες και μεγάλους σκοπούς. Θα μας αρέσουν κατόπι. Κατά που είναι ένας τέτοιος και τώρα! Τι να πω τ' όνομά του, αφού το γνωρίζει ο καθένας; ας ζήσει το γερό το κεφάλι!" Με την κατακλείδα αυτή, ο Ψυχάρης κάνει σαφή την πρόθεσή του: Το μανιφέστο του δημοτικισμού θα κυκλοφορήσει κάτω από τον τρικουπικό αστερισμό.

**δ)** Το κίνημα θα είναι φιλελεύθερο. Ο όρος δεν χρησιμοποιείται από τον Ψυχάρη αλλά οι βασικές αρχές του φιλελευθερισμού όπως έχουν υιοθετηθεί από μια μεγάλη μερίδα γάλλων διανοουμένων και έτσι όπως λειτουργούν μέσα στο πολιτικό πλαίσιο της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας βρίσκονται διάσπαρτες σ' όλο το κείμενο του *Ταξιδιού* και μία, η χαρακτηριστικότερη, αποτελεί την πεμπτούσια της φιλοσοφίας του: Η δημοτική είναι η γλώσσα του λαού, όργανο της λαϊκής παιδείας, έκφραση της λαϊκής βούλησης. Ας σημειωθεί σε παρένθεση πως ο φιλελευθερισμός αποτέλεσε έναν πολύ ισχυρό συνδετικό κρίκο του δημοτικισμού με τα πολιτικά ρεύματα που υποτίθεται πως κληρονόμησαν τον Τρικούπη και για ένα αρκετά μεγάλο διάστημα και στον 20ό αιώνα. Μέχρις ότου ανεβεί στην επιφάνεια η άλλη δυνατότητα ιδεολογικής προσέγγισης της δημοτικής. Μέχρις ότου φορτωθεί ένα νέο ιδεολογικό φορτίο και από γλώσσα του λαού γίνει γλώσσα της εργατικής τάξης.

**ε)** Το κίνημα θα είναι επιστημονικό. Ο θετικισμός του Ψυχάρη κι ο επιστημονικός οπλισμός, τον οποίο εξασφαλίζει στη δημοτική, το "αντίδοτο στη ρομαντική ανεδαφικότητα", όπως λέει ο Κ. Θ. Δημαράς, είναι ένας άλλος σοβαρός αρμός, που συνδέει το δημοτικισμό με τις τρικουπικές αντιλήψεις, έτσι όπως διαμορφώνονται σε πολιτική και μετατρέπονται σε έργα.

Αυτά πιστεύω πως είναι τα φανερά σημεία επαφής του δημοτικισμού με τα τρικουπικά συστήματα ιδεών και μέσω αυτών των σημείων πραγματοποιείται η αμφίδρομη σχέση για την οποία μίλησα πιο πάνω. Υπάρχει, ωστόσο, ένα τελευταίο στοιχείο, συστατικό και των δύο ρευμάτων -και του τρικουπικού και του δημοτικιστικού -απολύτως ευδιάκριτο, και το οποίο αποτέλεσε τη διαρκώς βαλλόμενη πλευρά και των δύο, την ουσιαστικότερη και μονιμότερη αιτία των αδιάκοπων επιθέσεων που υπέστησαν: το εκσυγχρονιστικό στοιχείο.

Όπως και η τρικουπική πολιτική, ανεξάρτητα από την παθολογία που παρουσιάζεται στην εφαρμογή της, έτσι και ο δημοτικισμός αναπτύσσεται και προάγεται ως κίνημα εκσυγχρονισμού. Διαθέτει, δηλαδή, όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που παραπέμπουν σ' αυτό που γινόταν τότε αλλά γίνεται και τώρα αντιληπτό από την κοινωνιολογία και την ιστορία ως εκσυγχρονισμός. Όμως οι εκσυγχρονιστικές πιέσεις όπως ξέρουμε, έρχονται από τις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες, όπου γεννήθηκαν και εξελίχθηκαν οι παραπάνω αλλαγές. Έτσι, ο εκσυγχρονισμός γίνεται συνώνυμο του ευρωπαϊσμού.

Ο Ψυχάρης μέσω του *Ταξιδιού* εφοδιάζει το δημοτικισμό με τα εκσυγχρονιστικά-ευρωπαϊκά του στοιχεία. Πρόκειται για μοσχεύματα τα οποία δέχεται πολύ εύκολα ο δημοτικιστικός οργανισμός, μια και προέρχονται από το προγονικό σώμα του Διαφωτισμού, και δεν του είναι ξένα. Τα στοιχεία αυτά ενοποιούνται απολύτως φυσιολογικά με τα εκσυγχρονιστικά γνωρίσματα του τρικουπικού ρεύματος, και έτσι ενισχυμένα, θεμελιώνουν τις νέες προσδοκίες του κινήματος.

Αυτές είναι και οι ιδιότητες του δημοτικισμού, οι οποίες θα ελκύσουν και τις κοινωνικές δυνάμεις εκείνες που θα στηρίξουν το κίνημα για τα όσα συνολικά εκφράζει, χωρίς καν να γράψουν στη δημοτική. Η χαρακτηριστικότερη, βέβαια, τέτοια περίπτωση είναι του Ροΐδη. Εδώ θα μπορούσε να ενταχθεί και ο ίδιος ο Τρικούπης.

Τα πραγματολογικά στοιχεία, σχετικά με την επαφή του Ψυχάρη με τον Τρικούπη και τη γνώμη του τελευταίου για το γλωσσικό ζήτημα, θεωρώ ότι επιβεβαιώνουν το ότι ο Τρικούπης, μολοντί επιφυλακτικός απέναντι στην ψυχαρική γλώσσα, δεχόταν τη συνολική νεοτερικότητα του κινήματος. Τα περισσότερα από τα στοιχεία αυτά τα έχει συλλέξει και τα έχει καταθέσει ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης. Πρόκειται είτε για μαρτυρίες του ίδιου του Ψυχάρη, ο οποίος αναφέρεται σε κάποιες ανταλλαγές επισκέψεων με τον Τρικούπη, είτε για μαρτυρίες τρίτων, όπως ενός άγγλου ζωγράφου που έμενε εκείνο το διάστημα στην Αθήνα, του ποιητή Μιλτιάδη Μαλακάση που μίλησε μαζί του, του Γρηγόριου Ξενόπουλου ή και του ίδιου του Ροΐδη, ο οποίος σε γράμμα του προς τον Ψυχάρη με ημερομηνία Απριλίου του 1889 του λέει: "Με ρωτάτε αν μπόρεσα να μεταστρέψω κανένα. Η μόνη μεταστροφή που γνωρίζω είναι του κ. Τρικούπης. Η μεταστροφή αυτή θα ήταν χρήσιμη στην υπόθεσή μας εάν ο μόνος εξέχων άνθρωπος που έχει να παρουσιάσει η Ελλάδα είχε τον καιρό να σκεφτεί άλλο πράγμα εκτός από τη μεταστροφή του εισοδήματος. Συμμερίζεται απολύτως τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε τα πράγματα, βρίσκει πολύ ενδιαφέρον το *Ταξίδι* σας, αλλά κύπτων υπό το βάρος των επειγουσών εκκρεμοτήτων, αναβάλλει συνεχώς για την επομένη τα σχέδια τα σχετικά με την μεταρρύθμιση του Πανεπιστημίου".

Στα επόμενα χρόνια και όσο το κίνημα θα αναπτύσσεται, όσο δηλαδή τα θεμέλια της νεοτερικότητας θα γίνονται στερεότερα, τόσο θα μεγαλώνουν και οι κοινωνικές αντιστάσεις, οι οποίες θα πάρουν τελικά μορφές ιδεολογικής τρομοκρατίας και πολιτικού διωγμού.

Στις εκσυγχρονιστικές πιέσεις, η άμυνα που οργανώνεται, εδραιώνεται πάντα σε ευαίσθητες σφαίρες συμπεριφορών και παραπέμπει στην προάσπιση τομέων της ζωής που δεν έχουν καμία σχέση με το ζητούμενο του εκσυγχρονισμού, αλλά έχουν σχέση με τις βαθύτερες ευαισθησίες των ανθρώπων. Παραπέμπει, δηλαδή, στην προάσπιση της ηθικής, της θρησκευτικότητας και του πατριωτισμού.

Έτσι, το νέο ιδεολόγημα που θα εμπνέει τις συντηρητικές δυνάμεις θα στηρίζεται σ' αυτές τις τρεις έννοιες οι οποίες βρίσκονται στην καρδιά οποιασδήποτε πολεμικής απέναντι σε οποιαδήποτε νεωτερική απόπειρα: Από τις αρχές του 20ού αιώνα κι έπειτα η δημοτική γλώσσα δεν θα είναι πια "χυδαία". Θα είναι ανήθικη, αντεθνική και αντιθρησκευτική.

[9] **Κείμενο 8:** Ροΐδης, Ε. 1987. *Τα Είδωλα*. 4ος τόμ. του *Άπαντα*. Επιμ. 'Α. Αγγέλου, Αθήνα: Ερμής, σελ. 96-98, 99-100.

© Ερμής

...Το κυρίως κινήσαν ημάς να αυξήσωμεν τον φοβερόν όγκον των όσα απ'αρχής του αιώνος εγράφησαν περί της νεοελληνικής είναι, ότι ουδείς ούτε των αρχαιοτέρων ούτε των σημερινών

λογίων εθεώρησε πρόπον να εξετάσῃ το σύνολον του ζητήματος συστηματικῶς. Το κάλλιστον αὐτοῦ ἔργον ἐπέγραψεν ὁ Κοραΐς “Ἀτακτὰ”, ἀλλὰ πολὺ τούτων ἀτακτότεραι εἶναι τοῦ Δούκα, τοῦ Κοδρικᾶ, τοῦ Οἰκονόμου, τοῦ Χρυσοβέργη, τοῦ Ἀσωπίου καὶ τοῦ κ. Κόντου αἱ ἀσύρραπτοι παρατηρήσεις. Το δε πρὸ πάντων περιπλέκον τὸ ζήτημα, εἶναι, ὅτι οὐδεμία γίνεται εἰς τὰ ἐριστικά ταῦτα ἔργα διάκρισις μεταξύ ἐπιστημονικοῦ ἀξιώματος καὶ δεκτικῆς συζητήσεως προσωπικῆς γνώμης. Ἐκ τούτου συμβαίνει ὅχι μόνον νὰ ἐξακολουθῶσιν ἀμφισβητούμενα τὰ μὴ ἀμφισβητήσιμα, ἀλλὰ καὶ νὰ προσκυνῇται πλειστάκις ὡς γλωσσικόν ἀξίωμα ἢ ἀντίθετος τούτου πλάνη. Ὅπως ὁ Δούκας καὶ ὁ Φωτιάδης, οὕτω καὶ οἱ διάδοχοι αὐτῶν φαίνονται φοροῦντες ἀκόμη διόπτρα, ἔχοντα τὴν ιδιότητα νὰ παριστάνωσι τὰ πράγματα ἀκριβῶς ἀνεστραμμένα. Οὐδὲν τῷ ὄντι συνηθέστερον παρὰ νὰ ἀκούῃ τις σοφοὺς ἄνδρας λαλῶντας περὶ τῆς “φθοράς” τῶν τύπων τῆς λαλουμένης, περὶ χρήσεως ἀναλόγου τοῦ ἐκάστοτε θέματος “γλώσσης”, περὶ τῆς ἀπανταχοῦ υπάρξεως διαφορᾶς μεταξύ τῆς γραπτῆς καὶ τῆς λαλουμένης ἢ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀναστάσεως τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ τύπου. Ἡ ἐκ τούτων ἐκπληξις τοῦ θεωροῦντος τὰ πράγματα ἄνευ διόπτρων εἶναι ἐξ ἴσου εὐλογος, ὡς ἀν ἤκουε σημερινούς ἰατροὺς ἢ χημικοὺς συζητούντας περὶ τοῦ Ἀρόφ, τῆς ἰάσεως τῶν ρευματισμῶν διὰ τοῦ πενταγώνου, τοῦ ἀφλέκτου τῆς σαλαμάνδρας, τῶν ἀρετῶν τοῦ μανδραγόρα, τῆς συμπτώσεως τῶν δυσάσטרων ἢ τῆς σχέσεως πρὸς τὰ μέταλλα τῶν πλανητῶν. Οὐδὲν τῷ ὄντι ἔχουσι νὰ φθονήσωσιν εἰς τὰς ἀνωτέρω αἱ γλωσσικαὶ πλάναι, τὰς ὁποίας ὠνομάσαμεν “Εἰδῶλα”, οὐδ’ εἶναι δυνατόν νὰ διεξαχθῇ λογικὴ συζήτησις περὶ γλώσσης, ἐφ’ ὅσον μένουσι ταῦτα ὀρθά. Πρῶτος καὶ ἀπαραίτητος τοιαύτης συζητήσεως ὅρος εἶναι νὰ πεισθῶσι πάντες, ὅτι ἡ ἀσχετος πρὸς τὴν ἐρευναν τῶν νοημάτων καὶ περιοριζομένη εἰς μόνους τοὺς φθόγγους καὶ τοὺς τύπους γλωσσολογία κατετάχθη ἀπὸ πολλοῦ ἤδη εἰς τὰς θετικὰς καὶ παρὰ τῶν πλείστων εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, καὶ ἐπομένως ἐξ ἴσου ἀνεπίδεκτα ἀμφισβητήσεως ὅσον καὶ τὰ τῆς βοτανικῆς, τῆς χημείας ἢ τῆς γεωλογίας εἶναι τὰ κατωτέρω θεμελιώδη αὐτῆς ἀξιώματα:

**Α’.** Ὅτι ἡ διὰ τοῦ χρόνου ἐλάττωσις τοῦ μήκους τῶν λέξεων καὶ τοῦ πλήθους τῶν καταλήξεων ἐγκτεται εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης λαλιάς.

**Β’.** Ὅτι ἡ ἐλάττωσις αὕτη εἶναι εἰς πάσαν γλῶσσαν ἀνάλογος τῆς ἡλικίας τῆς καὶ ἐτι μᾶλλον τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λαλοῦντος αὐτὴν ἔθνους.

**Γ’.** Ὅτι ἐκ τῆς τοιαύτης μειώσεως τῆς φωνῆς καὶ τοῦ τυπικοῦ, ὅχι μόνον οὐδεμία προκύπτει ζημία, ἀλλὰ καὶ μεταδίδεται εἰς τὸν λόγον ἀνώτερος βαθμὸς ἀκριβείας, ἐναργείας, οξύτητος καὶ εὐχρηστίας.

**Δ’.** Ὅτι πρὸς ἐκτίμησιν τῆς σχετικῆς ἀξίας τῶν γλωσσῶν λαμβάνεται πρὸ πάντων ὑπ’ ὄψιν ἡ λιτότης καὶ ὁμαλότης τοῦ τυπικοῦ ἐκάστης αὐτῶν, καὶ ἐπομένως τελειότερα πάσης ἄλλης ὁμολογεῖται ἡ σχεδὸν ἀκλιτος Ἀγγλική, εἰς δε τὰς δύο κατωτάτας βαθμίδας τάσσονται παρὰ πάντων διὰ τὸ πολὺπλοκον τῆς κλίσεως ἡ Γερμανικὴ καὶ ἡ Ρωσικὴ.

**Ε’.** Ὅτι αἱ λεγόμεναι κλασικαὶ γλῶσσαι κατ’ οὐδὲν ὑπερέχουσι γραμματικῶς τὰς νεωτέρας.

**ΣΤ’.** Ὅτι ἡ ἀπὸ τῶν προομηρικῶν μέχρι τῶν σημερινῶν χρόνων ἐλληνικὴ εἶναι μία καὶ ἡ αὕτη γλῶσσα, οὔτε φθαρεῖσα, οὔτε βαρβαρωθεῖσα, οὐδ’ ἄλλο τι παθούσα, ἀλλὰ κατ’ ἐσωτερικοὺς καὶ ἀναγκαίους νόμους ὡς πάσα ἄλλη ἀναπτυχθεῖσα.

**Ζ'.** Ότι εκ των αυτών λόγων εκ των οποίων προήλθεν η κατάργησις γραμματικού τινος τύπου αποβαίνει αδύνατος ή αναβίωσις αυτού.

**Η'.** Ότι είναι μεν δεκτικά συμμείξεως αι λέξεις δύο γλωσσών ή δύο περιόδων της αυτής, αλλ'αδύνατος η μίξις γραμματικών τύπων.

[...] Ας λάβη εις χείρας δύο αγγλικά βιβλία, το εν επιστημονικόν και το άλλο φιλολογικόν, πραγματείαν λ.χ. του Σπένσερ ή του Μίλ και μυθιστόρημα του Δίκενς ή δράμα του Σαιξπείρου. Αν ηξεύρη ολίγα γαλλικά και γερμανικά, θα παρατηρήση ότι εις αμφοτέρα τα βιβλία αι μεν των λέξεων είναι σαξονικά αι δε λατινογαλλικά. Και εις μεν του επιστήμονος το έργον υπερπλεονάζουσιν αι λατινογενείς, εις δε το του ποιητού και του λογογράφου ασυγκρίτως ανώτερος είναι ο αριθμός των σαξονικών. Αν δε προσέξη και εις των λέξεων την σημασίαν, θέλει εύρει ότι σημαίνονται διά λατινικής πάντα σχεδόν τα αφηρημένα και εν γένει τα σχετικά προς τα γράμματα, τας τέχνας, τας επιστήμας, τας εφευρέσεις και τον νεώτερον πολιτισμόν, διά δε σαξονικής τα συνδεόμενα προς τας πρώτας ανάγκας του καθημερινού βίου, την τροφήν, το ένδυμα, την οικιακήν οικονομίαν, την γεωργίαν, τας σωματικές ασκήσεις, την περιγραφήν των φυσικών φαινομένων και των κοινών εις πάντα άνθρωπον αισθημάτων. Αν μάλιστα τύχη να έχη πρόχειρον και μετάφρασιν τινα συλλογής κλεφτικών ασμάτων εκ των καθεκάστην φιλοπονουμένων υπό λογίων 'Αγγλων και Αγγλίδων, θέλει παρατηρήσει ότι τοσούτον επικρατούσιν εν αυτή αι σαξονικάί λέξεις, ώστε δύναται άνευ πολλής ανακριβείας να ρηθή ότι αύται αντιστοιχούσιν εις τας ημετέρας δημοτικές, αι δε λατινογαλλικάί εις τας παραληφθείσας εκ της αρχαίας.

Ας υποθέσωμεν ήδη ότι πάντα ταύτα παρατηρήσας επιχειρεί να εξελληνίση μίαν σελίδα εκ εκάστου των ανωτέρω βιβλίων. Πολύ ευκολωτέραν θα εύρη βεβαίως την μετάφρασιν της επιστημονικής πραγματείας, προσκρούων μόνον εις τας μεταφοράς εκ των αντικειμένων του καθημερινού βίου, εις τας οποίας αρέσκονται προς εναργεστέραν διατύπωσιν των θεωρημάτων αυτών οι 'Αγγλοι σοφοί. Τα τοιαύτα όμως δεν είναι πολλά, ουδ' έχει πολλήν η καλλιέπεια σημασίαν εις μετάφρασιν επιστημονικών συγγραφών. Εφ'όσον όμως ανυψόνεται υπό τούτων εις φιλολογικώτερα έργα, εις περιγραφήν του Δίκενς, εις διάλογον του Σαιξπείρου, εις λίβελλον του Σουίφτ, εις λυρικήν παρέκβασιν του Καρλάιλ ή αισθηματικήν του Στέρνς, εις όνειρον του Quincey ή οπτασίαν του Πόου, αφ' ενός μεν αυξάνει το ποσόν των σαξονικών λέξεων, αφ' ετέρου δε το ζήτημα του ύφους γίνεται από επουσιώδους πρωτεύον. Ενώ το όντι ήρκει προς μετάφρασιν επιστημονικού έργου να ήναι η λέξις του αυτού πράγματος δηλωτική, πρέπει εις μετάφρασιν φιλολογικού να ήναι και του αυτού αισθήματος εγερτική. Αλλ'αν έχη κόκκον καλαισθησίας ή και απλής αισθήσεως ο πειρωμένος να μεταφράση, αμέσως κατανοεί ότι ουδέν έχουσι κοινόν προς τας ζωντανάς και δημοτικωτάτας σαξονικάς λέξεις της αγγλικής όσαι λέξεις της καθαρευούσης γράφονται μεν, αλλά δεν λέγονται, διότι θα ήσαν εις τον προφορικόν λόγον γελοία. Τα "υποκάμισον" και "χιτών", "φουστάνι" και "έσθής", "σεντόνι" και "σινδών", "μαντήλι" και "ρινόμακτρον", "σκούφος" και "κεκρύφαλος" δύναται ν' αντικαταστήσωσιν άλλαλα ως συνώνυμα μόνον εις τον λογαριασμόν λογίας πλούστρας, όχι όμως και εις φιλολογικόν έργον, όπου η δήλωσις συνήθους πράγματος δι' άλλου πλην του συνήθους αυτού ονόματος ψυχραίνει, αμβλύνει, εκνευρίζει, παραλύει και καταστρέφει την φράσιν. Εις δε τους ικανούς να ισχυρισθώσιν ότι ισοδύναμα και αντικαταστατά είναι το "ρις" και "μύτη", "οδούς" και "δόντι", "δάγκαμα" και "δήγμα",

“αποχρώννυμι” και “ξεβάφω”, “τσιμπώ” και “χρώτα κνίζω”, “ξεκαρδίζομαι” και “εθνήσκω γελών” ή παν άλλο τοιούτον, ουδόλως διστάζομεν ουδέ συστελλόμεθα ν’ απαντήσωμεν ότι δεν γνωρίζουσι τι είναι φιλολογική γλώσσα ή, ως χάσας την υπομονήν είπεν εις αυτούς εξάστερα ο Άγγλος ελληνιστής Blackie “ότι δεν ηξεύρουν τι λένουν”.

[10] **Κείμενο 9:** Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. 1999. *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*, Αθήνα: Ολκός, σελ. 179-181, 183-185.

©

Από τη στιγμή που ο δημοτικισμός αρχίζει να αναπτύσσεται ως κίνημα -στις αρχές του αιώνα και κυρίως λόγω της συνάρθρωσής του με την εκπαίδευση-, εξελίσσεται σε κίνημα εκσυγχρονισμού. Διαθέτει δηλαδή, και ως προς τα αιτήματά του και ως προς τους φορείς του, όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που παραπέμπουν σ’ αυτό που γινόταν τότε, αλλά που γίνεται και σήμερα, αντιληπτό ως εκσυγχρονισμός: κοινωνική κινητικότητα, χειραφετήσεις από αρχαϊκά πρότυπα ζωής, επιστημονισμός, λαϊκοφροσύνη με την έννοια της αποσύνδεσης όχι μόνο της εκκλησίας από το κράτος αλλά και της θρησκευτικότητας από τη θετική σκέψη, διαφοροποιήσεις στο πεδίο της εργασίας, εθνικό κράτος, κτλ. Οι εκσυγχρονιστικές πιέσεις όμως, όπως ξέρουμε, έρχονται από τις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες, όπου γεννήθηκαν και εξελίχθηκαν οι παραπάνω αλλαγές. Ο εκσυγχρονισμός γίνεται, έτσι, συνώνυμο του εξευρωπαϊσμού. Τούτο, ακριβώς, είναι και ένα από τα κυριότερα στοιχεία που εντοπίζουμε στην πορεία του δημοτικισμού. Γνωρίζοντας, βέβαια, πως δεν πρόκειται για διαδικασία που προγραμματίζεται ή ελέγχεται εκ των προτέρων, πρέπει ωστόσο να δεχτούμε πως και η προσήλωση του δημοτικισμού στα εθνικά προβλήματα του νέου ελληνισμού και η αγωνία του για την κοινωνική αρρυθμία του ελληνικού κράτους είναι αντιλήψεις που προέρχονται κατευθείαν από το εκσυγχρονιστικό ιδεολογικό συγκρότημα. Εξάλλου, οι ιστορικοί αρχηγοί του κινήματος συλλαμβάνουν ιδέες και προτείνουν μεθόδους με μέσα και νοητικά εργαλεία που έχουν αποκτήσει στην Ευρώπη. Αυτό ισχύει και για την πρώτη τριανδρία, Ψυχάρη/Πάλλη/Εφταλιώτη, που ζούν στη Δυτική Ευρώπη, και για τη δεύτερη, Γληνό/Δελμούζο/Τριανταφυλλίδη, που έχουν σπουδάσει σε ευρωπαϊκές χώρες.

Έτσι, όταν οι σκόρπιες φωνές των δημοτικιστών μεταβάλλονται σε κίνημα, το κίνημα αυτό αντιμετωπίζεται σαν μια απειλή απέναντι σ’ έναν τρόπο ζωής που, όπως είπα ήδη, καθορίζεται από αμετάβλητους κώδικες κοινωνικών και θρησκευτικών αξιών. Ο εκσυγχρονιστικός χαρακτήρας του προκαλεί αντιδράσεις: και εξωτερικές (κοινωνικό σώμα, θεσμοί), ερμηνεύσιμες ως αντιστάσεις μιας ασθενέστερης κοινωνίας απέναντι σε λογίων λογιών ηγεμονισμούς, αλλά και εσωτερικές, μέσα στο κίνημα. Και τούτο διότι η δημοτική μπορεί εκείνη την περίοδο να αποτελεί το όργανο μιας εκσυγχρονιστικής ιδεολογίας και πρακτικής, δεν παύει όμως να είναι και το όχημα πάνω στο οποίο ταξιδεύουν συστήματα ιδεών που συνοδεύουν εν γένει το πρόβλημα της γλώσσας, αρχαϊζουσας, καθαρεύουσας ή δημοτικής, από τον καιρό των προεπαναστατικών διενέξεων, δηλαδή πριν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Έχουμε με άλλα λόγια μια σειρά ιδεολογικών σχημάτων που επικάθηνται στην έννοια της γλώσσας, το ένα πάνω στο άλλο, έτσι που η τομή τους να δίνει την εικόνα μιας γεωλογικής διαστρωμάτωσης.

Επομένως γλώσσα του δημοτικισμού -ψυχαρική, του Εκπαιδευτικού Ομίλου, ή άλλη- μεταφέρει εν πάση περιπτώσει δύο παλαιότερα προκρίματα, και σ' αυτά προστίθενται κάποια νέα: (α) Η γλώσσα, απόδειξη εθνικής ενότητας- στοιχείο σημαντικό ιδίως σε πολυεθνικούς, οικουμενικούς ή αυτοκρατορικούς σχηματισμούς. (β) Η γλώσσα, απόδειξη εθνικής συνέχειας - στοιχείο σημαντικό όταν ο σχηματισμός μετατρέπεται σε εθνικό κράτος.

Εκτός από αυτά τα δύο, η δημοτική επιβαρύνεται με τα εξής: η δημοτική είναι η γλώσσα του λαού, της λαϊκής εκπροσώπησης, της λαϊκής παιδείας` με έναν λόγο, είναι η γλώσσα του αστικού φιλελευθερισμού. Άλλο: η δημοτική είναι η γλώσσα της εργατικής τάξης, το πνευματικό όπλο για την κοινωνική πάλη και για το μετασχηματισμό της κοινωνίας` κοντολογίς, είναι η γλώσσα του σοσιαλισμού. Τρίτον: η δημοτική είναι ο μείζων συνδετικός κρίκος ανάμεσα στην αρχαία και τη νεοελληνική παράδοση, η επιβεβαίωση της συναρμογής των δύο πολιτισμών, το βυζαντινό γεφύρωμα` εν ολίγοις, είναι η κατεξοχήν απόδειξη της αδιάλειπτης συνέχειας του ελληνισμού.

Κατά τη δεύτερη περίοδο της βενιζελικής διακυβέρνησης (1928-1932), αρχίζει να εμφανίζεται το έσχατο ιδεολογικό φορτίο που επιβαρύνει τη δημοτική. Πρόκειται για το γλωσσικό ιδίωμα που καλλιεργείται από τους φορείς οι οποίοι εκπροσωπούν τις παραπάνω δυνάμεις στο οργανωμένο πολιτικό επίπεδο, και ειδικότερα από το Κ.Κ.Ε. Οι δυνάμεις αυτές υιοθετούν το ανατρεπτικό σύμβολο, αλλά φροντίζουν να το τροποποιήσουν. Η συγκεκριμένη δημοτική πρέπει να ηχεί διαφορετικά, ώστε να μη συγχέεται με τη "βενιζελική" δημοτική των φιλελεύθερων αστών. Η νέα αυτή μορφή γλώσσας αποτελεί ένα επιδεικτικό σημείο συσπείρωσης και αναγνώρισης με το οποίο οι δυνάμεις αυτές μπορούν εφεξής να βρίσκονται σε ίσες αποστάσεις απέναντι στους καθαρολόγους και στους δημοτικιστές των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Αποκτούν δηλαδή διακριτικά σημεία, τα οποία ξεχωρίζουν από τα -κατά την άποψή τους- σύμβολα τόσο των συντηρητικών αστικών δυνάμεων όσο και των εκσυγχρονιστικών. Το σχήμα αυτό θα λειτουργήσει για αρκετές δεκαετίες με έντονο το συμβολισμό της κοινωνικοπολιτικής αντιπαράθεσης.

Οι πρόσφατες μεταρρυθμίσεις (απάλειψη της γλωσσικής διάταξης από το Σύνταγμα του 1974, θεσμοθέτηση της διδασκαλίας της δημοτικής σε όλες τις βαθμίδες, καθιέρωση του μονοτονικού συστήματος, κ.ο.κ) θέτουν τέρμα στην ανατρεπτική διάσταση του συμβόλου. Οι γενικότερες συγκυρίες αλλάζουν και η διαλεκτική σχέση εθνικού-κοινωνικού μεταστρέφεται. Ο κοινωνικοπολιτικός συμβολισμός της γλώσσας υποχωρεί. Και η γλώσσα ως όχημα, με το ποικίλο, όπως είδαμε, φορτίο που μεταφέρει, έρχεται να εξυπηρετήσει τώρα την αντιμετώπιση μιας άλλης κρίσης, όχι καινούργιας, η οποία έχει σχέση με τα συνειδησιακά δεδομένα που ανέφερα στην αρχή.

Όπως και μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και τη δημιουργία νέων συνθηκών εθνικής ζωής, έτσι και τώρα υπάρχει ένα ζήτημα επαναπροσδιορισμού της συνομιλίας της Ελλάδας με την Ευρώπη. Το αρχετυπικό δίλημμα Ανατολή/ Δύση οδηγούσε τότε, αλλά εν πολλοίς οδηγεί και σήμερα, στην αναζήτηση μιας εθνικής ιδιαιτερότητας, που θα κάλυπτε την όποια αδυναμία της ελληνικής πλευράς και θα εξασφάλιζε την ισότιμη επικοινωνία με το ηγεμονικό δυτικό περιβάλλον. Έτσι, η επικοινωνία αυτή γινόταν μέσα από ένα λόγο ο οποίος δήλωνε μόνιμα πως το εθνικό υποκείμενο είναι κάποιο άλλο: είτε η Αρχαία Ελλάδα είτε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Ο ρόλος της γλώσσας στη διολίσθηση προς την παγίδα αυτή είναι μεγάλος: οι σημερινοί κυρίαρχοι ευρωπαϊκοί πολιτισμοί έχουν αφομοιώσει, έχουν κάνει δικά τους συστατικά στοιχεία, και τον αρχαιοελληνικό και τον βυζαντινό πολιτισμό και ενδιαφέρονται γι' αυτούς ακριβώς επειδή οι πολιτισμοί τούτοι αποτελούν ουσιώδεις συντελεστές του ευρωπαϊκού πολιτισμού, και όχι επειδή έχουν συντηρηθεί και επιβιώνουν μέσα στον νεοελληνικό πολιτισμό. Το γλωσσικό όργανο που συνιστά την απόδειξη της σύνδεσης του νέου ελληνισμού με τον αρχαίο δημιουργεί την εντύπωση μιας ισοτιμίας μέσω γλώσσας και μπορεί να ξεγελάσει και να οδηγήσει σε σύγχυση ως προς την πολιτιστική παραγωγή που εξάγεται και τίθεται σε κυκλοφορία: αυτό που εξάγεται και ανταλλάσσεται είναι το πολιτιστικό προϊόν και όχι η γλώσσα. Η γλώσσα είναι όχημα που ταξιδεύει χλιοφορτωμένο από πραγματικότητες αλλά και από φαντασιώσεις και ιδεολογήματα.

Θα ήθελα, τελειώνοντας, να θυμίσω μια περιπέτεια της γλώσσας ως φορέα ιδεών. Το 1714, στη Συνθήκη του Ράστατ, ένα είδος παραρτήματος της Συνθήκης της Ουτρέχτης, καθιερώθηκε επίσημα ως γλώσσα της διπλωματίας η γαλλική. Η καθιέρωση αυτή ήταν βέβαια αποτέλεσμα της μεγάλης ισχύος και του ηγεμονισμού της Γαλλίας και του Λουδοβίκου του ΙΔ'. Οι αυλές της Ευρώπης και των Βαλκανίων άρχισαν εσπευσμένα να μαθαίνουν γαλλικά. Μέσα στα επόμενα χρόνια η αναγκαστική γαλλομάθεια θα φέρει έναν ολόκληρο κόσμο σε επαφή με κάποιες νέες ιδέες. Ένας γλωσσικός καταναγκασμός θα βοηθήσει τελικά να διαδοθούν οι αρχές της Γαλλικής Επανάστασης. Από όργανο επιβολής, η γλώσσα θα γίνει αγωγός των ιδεών της ελευθερίας, της ισότητας και της ετερότητας.

[11] **Κείμενο 10:** Σταυρίδη-Πατρικίου Ρ. 1999. *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*. Αθήνα: Ολκός, σελ. 135-140.

©

### **Το περιοδικό *Ο Νουμάς* και ο δημοτικισμός της διασποράς**

Ο *Νουμάς* κυκλοφορεί για πρώτη φορά στις 2 Ιανουαρίου 1903 και, όπως μας πληροφορεί ο διευθυντής του περιοδικού που έμελλε να γίνει το μαχητικότερο έντυπο του δημοτικισμού, το όνομα *Νουμάς* δεν έχει καμία συμβολική σημασία και δεν πρέπει να συσχετίζεται ούτε με τον ομώνυμο βασιλιά και νομοθέτη της Ρώμης ούτε με τον ήρωα του Αλφόνς Ντωντέ, τον Νουμά Ρουμεστάν. Όταν αργότερα τον ρωτούν για την επιλογή του, ο Δημήτρης Ταγκόπουλος απαντά πως ήταν ένας πρώτης τάξεως τίτλος για εφημερίδα γιατί ήταν μια λέξη δισύλλαβη, τονιζόταν στη λήγουσα κι είχε και τελικό σίγμα.

Επιλέγει, λοιπόν, τον τίτλο *Νουμάς* χωρίς φυσικά να μπορεί να προβλέψει την ιδιαίτερη μοίρα του *Νουμά* ως αγωνιστικού εμβλήματος του γλωσσικού αγώνα. Και για έναν πρόσθετο λόγο: Ο Ταγκόπουλος τότε είναι δημοτικιστής στο βαθμό που γράφει ποίηση στη δημοτική, συνδέεται με την ανανεωτική γενιά που θα ονομαστεί αργότερα γενιά του '80, θαυμάζει τον Παλαμά, έχει διαβάσει τον Ψυχάρη, χωρίς όμως να έχει γίνει οπαδός του. Εκδίδει τον *Νουμά* μέσα από μια ορμητική διάθεση κοινωνικής και πολιτικής κριτικής.



Η περιγραφή των στόχων της εφημερίδας που γίνεται στο πρώτο φύλλο μπορεί να μην είναι σαφής αλλά είναι εμφανής η στάση της αμφισβήτησης και της διαμαρτυρίας. Σε όλα τα φύλλα των πρώτων μηνών -στην αρχή το έντυπο βγαίνει ως δισεβδομαδιαίο, αλλά πολύ γρήγορα γίνεται εβδομαδιαίο- υπάρχει η συστηματική καταγγελία του σχολαστικισμού, της συναλλαγής, της δημαγωγίας. Με πολύ αυτοσαρκασμό, αλλά και γενναία αποδοχή της θέσης του σ' ένα μαχητικό περιθώριο, ο Ταγκόπουλος γράφει στο περιοδικό του στις 30 Ιανουαρίου 1903: "Ο *Νουμάς* έχει την μικροτέραν κυκλοφορίαν εξ όλων των ελληνικών εφημερίδων".

Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο *Νουμάς*, τουλάχιστον ως τον Ιούνιο του 1903, είναι μεικτή. Στο παρελθόν, ο Ταγκόπουλος έχει κρατήσει αποστάσεις από τον ψυχαρικό κανόνα, όπως φαίνεται χαρακτηριστικά σε μια κριτική όπου σημειώνει για τον Γιάννη Καμπύση ότι: "Ο Ψυχαρισμός τον έχει πλακώσει σαν βραχνάς". Η συνάντηση, λοιπόν, του περιοδικού με το δημοτικισμό γίνεται μέσα από το δρόμο της αμφισβήτησης και της κοινωνικής κριτικής. Η γλώσσα είναι ακόμη μέσο: "Ας την να κουρεύεται τη γλώσσα και κοίταξε την ουσία", διαβάζουμε σ' ένα από τα πρώτα φύλλα του *Νουμά*. Η γνωστή εκφραστική αμεσότητα του περιοδικού θα ενοχλήσει πολλές φορές, όχι μόνο τους εχθρούς, αλλά και τους φίλους. Τη διάθεσή του, καθώς και των συνεργατών του *Νουμά*, απέναντι στην υπόθεση του δημοτικισμού εκείνη την περίοδο, την περιγράφει επιγραμματικά ο ίδιος ο διευθυντής του σε μεταγενέστερο κείμενό του: "Είμαστε αντικαθαρευουσάνοι, όχι όμως και δημοτικιστές".

Η συστηματική σύνδεση με το δημοτικισμό θα γίνει από τον Ιούνιο του 1903, όταν έχουν αρχίσει να γίνονται σαφή τα όρια του κοινωνικοπολιτικού πεδίου μέσα στο οποίο θα διεξαχθεί ο δημοτικιστικός αγώνας: Οι δύο γλωσσικές μορφές, η καθαρεύουσα και η δημοτική, απαιτούν τη μονοπώληση του συμβολισμού της εθνικής συνέχειας και ενότητας, αλλά η δημοτική, δεμένη για πρώτη φορά με το θέμα της εκπαίδευσης, φιλοδοξεί, πέρα από συνεκτικό παράγοντα του έθνους, να αποτελέσει και μοχλό του γενικότερου εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, οι πλούσιοι δημοτικιστές της διασποράς και ειδικότερα ο Αλέξανδρος Πάλλης, στενός φίλος του Ψυχάρη, θα προσφέρουν την οικονομική συνδρομή τους, η οποία θα εξασφαλίσει ως ένα σημείο την απρόσκοπτη λειτουργία του εντύπου και θα το μετατρέψει σε επίσημο όργανο του υπό εκκρόαση κινήματος. Τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας σήμερα μας επιτρέπουν να σχηματίσουμε μια πολύ καθαρή εικόνα των σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα σε μια οικονομική και πνευματική ηγεσία της διασποράς και στους Έλληνες διανοούμενους που ζούσαν και δημιουργούσαν πνευματικό έργο στην Ελλάδα. Μας επιτρέπουν επίσης να αντιληφθούμε τη σημασία που είχε τόσο για τον *Νουμά* όσο και για το ίδιο το δημοτικιστικό κίνημα αυτή η στενή οικονομική εξάρτηση. Πρόκειται για ένα θέμα που συνδέεται με το γενικότερο ζήτημα των διανοουμένων εκείνη την εποχή σε όλη την Ευρώπη, αλλά και με την ειδικότερη τύχη τους στην Ελλάδα.

Η ισχυρή επιχειρηματική τάξη των ελλήνων της διασποράς εξακολουθεί να διατηρεί στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, όπως και σ' όλο τον 19ο αιώνα, αμοιβαίες και σταθερές σχέσεις κοινωνικοοικονομικής και πνευματικής δοσοληψίας με την Ελλάδα. Οι σχέσεις αυτές, στο επίπεδο της πνευματικής ζωής είναι τόσο στενές ώστε δημιουργούν την εντύπωση ενιαίας λόγιας και καλλιτεχνικής παραγωγής, μέσα στην οποία δύσκολα ξεχωρίζει κανείς ποιος δημιουργός ζει μέσα στην Ελλάδα και ποιος έξω. Το φαινόμενο συνεχίζεται και κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, περιοριζόμενο, ωστόσο, συνεχώς για λόγους οι οποίοι

συνδέονται και με τις μεγάλες εσωτερικές εξελίξεις -μικρασιατική καταστροφή, συγκέντρωση του πληθυσμού στο εθνικό κέντρο κλπ- αλλά και με την τομή του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Το τέλος των αυτοκρατοριών και η διαμόρφωση των όλο και πιο συμπαγών εθνικών κρατών δεν ευνοούν πλέον τα φαινόμενα της διασποράς. Η ανάπτυξη του εθνικισμού και ως κρατικής ιδεολογίας και ως κοινωνικής νοοτροπίας θα οδηγήσει σιγά σιγά και τους Έλληνες της αλλοδαπής να επιλέξουν ανάμεσα στις δύο ταυτότητες. Όσοι δεν προκρίνουν τη λύση της εγκατάστασης στην Ελλάδα θα αφομοιωθούν βαθμιαία από τις κοινωνίες του τόπου όπου ζουν.

Εκτός των άλλων, η αγαστή συνύπαρξη και συνεργασία του ευρωπαϊκού κεφαλαίου με αλλοεθνείς επιχειρηματίες, πράγμα που επέτρεπε ή και το επέβαλλε η ανάγκη της οικονομικής ανάπτυξης των πολυεθνικών αυτοκρατοριών, πλήττεται στο ιδεολογικό επίπεδο και από τη διαφαινόμενη απειλή του σοσιαλιστικού διεθνισμού. Όσο για το επίπεδο της υλικής βάσης, κατά την ίδια περίοδο θα εξαφανιστούν σταδιακά σχεδόν όλα τα οικονομικά θεμέλια πάνω στα οποία στηρίζονταν αυτά τα στρώματα. Οι μεγάλες επιχειρήσεις των Ελλήνων της διασποράς θα κατακερματιστούν, θα εξαφανιστούν ή θα αλλάξουν χέρια και οι νέοι διδάσκαλοι του γένους, λόγιοι που παρενέβησαν αποφασιστικά στη διάπλαση της ελληνικής σκέψης και των ελληνικών γραμμάτων, θα τελειώσουν τη ζωή και θα ταφούν στην αλλοδαπή.

Χαρακτηριστικό τέτοιο δείγμα, ο εμπορικός οίκος των Αδελφών Ράλλη: ιδρύθηκε στο τέλος του 18ου αιώνα, και αφού ανέπτυξε τεράστια επιχειρηματική δραστηριότητα επί ενάμιση σχεδόν αιώνα στην Ευρώπη, στην Ασία αλλά και στην Αμερική, πουλήθηκε και άλλαξε ονομασία στα 1929. Είναι πολύ πιθανό το τέλος του να σχετίζεται με τη διεθνή οικονομική κρίση που ξέσπασε το έτος εκείνο.

Οι ιδεολογικές, γλωσσικές, ακόμη και θεματικές συντεταγμένες του έργου και της δράσης των λογίων της διασποράς, εκείνη την περίοδο, διαμορφώνονται, βέβαια, σε συνάφεια με την ιδιότητά τους ως μορίων του ελληνισμού και όχι ως κατοίκων και πολιτών του ελληνικού κράτους. Τούτο, όπως ήταν φυσικό, οδήγησε σ' ένα φαινόμενο που προσδιόρισε αποφασιστικά το ελληνικό κοινωνικό και πνευματικό γίνεσθαι. Το φαινόμενο, δηλαδή, των δύο κλιμάκων, πάνω στις οποίες γεννιόνταν, αναπτύσσονταν και κυρίως δοκιμάζονταν οι ιδέες και τα έργα των ελλήνων λογοτεχνών και λογίων: της κλίμακας του ελληνισμού και της κλίμακας της Ελλάδας. Ανάμεσα στους δύο κόσμους υπάρχει ένα οφθαλμοφανές συνδετικό στοιχείο, η κατεξοχήν απτή απόδειξη της ομοιογένειάς τους: η γλώσσα. Η γλώσσα λοιπόν είναι το πεδίο πάνω στο οποίο θα καλλιεργηθούν οι σχέσεις εξάρτησης και επιβολής, έλξης και άπωσης, σύμπνοιας και ρήξης, αποστροφής και θαυμασμού ανάμεσά τους. Όλα αυτά, εκ πρώτης όψεως μένουν αθέατα πίσω από την εικόνα της ενιαίας παραγωγής που πηγάζει από την ενιαία γλώσσα. Την εικόνα αυτή την έχουν και οι ίδιοι οι συγγραφείς αλλά και οι μεταγενέστεροι κριτικοί τους. Όσο μάλιστα διατηρούν -πίσω από τα επιμέρους θέματα- το κοινό ιδεολογικό ορμητήριο, που είναι το εθνικό ζήτημα, οι διαφοροποιήσεις θα είναι δυσδιάκριτες.

Ο ρόλος που έπαιξε ο εμπορικός οίκος Ράλλη ή, σωστότερα, που έπαιξαν ορισμένα στελέχη του στη διαμόρφωση ενός εκσυγχρονιστικού συστήματος ιδεών, το οποίο μέσα από το κανάλι κυρίως του δημοτικισμού διοχετεύτηκε και προς την Ελλάδα και προς άλλα κέντρα του

ελληνισμού, αποτελεί μια εξειδίκευση του παραπάνω φαινομένου. Έτσι, σύμφωνα με τα πραγματολογικά στοιχεία που διαθέτουμε, κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα εργάζονται στους Αδελφούς Ράλλη οι εξής ιστορικοί ηγέτες του δημοτικιστικού κινήματος: ο Αλέξανδρος Πάλλης, ο Αργύρης Εφταλιώτης, ο Δημήτρης Πετροκόκκινος, ο Πέτρος Βλαστός και ο αδελφός του Αμβρόσιος Βλαστός. Ζουν όλοι μεταξύ Αγγλίας και Ινδιών. Μόνο ο Πετροκόκκινος θα εγκατασταθεί στην Ελλάδα μετά το 1909, ενώ ο Εφταλιώτης θα επιλέξει στα τελευταία χρόνια της ζωής του τη Γαλλία. Ταξιδεύουν συνεχώς, και εκφράζουν μια κοινωνική ομάδα η οποία έχει, τηρουμένων των αναλογιών, πολλές ομοιότητες ως προς τη σύνθεση και τη στόχευση με τις αστικές δυνάμεις που συγκρότησαν την κοινωνική βάση του νεοελληνικού Διαφωτισμού ήδη κατά τους προεπαναστατικούς χρόνους. Οι άνθρωποι αυτοί παλεύουν όπως και τότε, με το λόγο τους αλλά και με το χρήμα τους, για την προαγωγή της εθνικής συνείδησης μέσα κι έξω από την Ελλάδα, σε συνθήκες κοινωνικής αρρυθμίας και εθνικής κρίσης, τις οποίες έχουν προκαλέσει η πτώχευση του 1893 και ο πόλεμος του 1897. Παλεύουν με όπλο τις ιδέες που τους έχει κληροδοτήσει ο Διαφωτισμός, αλλά όπως τις έχει προσαρμόσει στις ανάγκες του ο πολιτικοκοινωνικός φιλελευθερισμός της ευρωπαϊκής επιχειρηματικής τάξης, με την οποία συνεργάζονται. Οι στόχοι που πρέπει να πραγματοποιηθούν είναι γνωστοί: η καθιέρωση της γλώσσας του λαού και η ανάπτυξη της παιδείας του. Τα μέσα επίσης: χρηματοδότηση ατομικών και συλλογικών προσπαθειών και παραγωγή προσωπικού έργου, λογοτεχνικού, επιστημονικού, μεταφραστικού.

Το υπό διαμόρφωση κίνημα του δημοτικισμού θα αποκτήσει το φιλελεύθερο ιδεολογικό στίγμα των κοινωνικών δυνάμεων που το συγκροτούν και θα το διατηρήσει για πολλά χρόνια -τουλάχιστον ως το τέλος της δεκαετίας του '20. Μέχρις ότου η δημοτική ως ιδεολογικό γνώρισμα, όπως έχω πει και αλλού, αλλάζει χέρια και στο επίπεδο του συμβολικού επαναστατικού λόγου από γλώσσα του λαού, όπως τότε παρουσιαζόταν, παρουσιαστεί αποφασιστικά ως γλώσσα της εργατικής τάξης.

Για την ώρα, ο δημοτικισμός σ' εκείνη την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, κατά την οποία αρχίζει να συλλογικοποιείται και να αποκτά διαστάσεις κινήματος με κοινωνικοπολιτικά αιτήματα, έχει ανάγκη από δύο πράγματα: από ιδεολογικά ερείσματα και από πεζά κείμενα. Πράγματι, είναι η περίοδος που αρχίζουν και δημοσιεύονται είτε στον *Νουμά* σε συνέχειες είτε σε αυτόνομες εκδόσεις, πεζά κείμενα, τα οποία κινούνται από την καθαρή πεζογραφία ως την κριτική και το θεωρητικό δοκίμιο.

Οι λόγιοι της διασποράς, απόστολοι του δημοτικισμού, ακολουθούν την ίδια γραμμή και υπηρετούν τους εξής στόχους, οι οποίοι επιβάλλονται από τη δημοτικιστική στράτευση: δουλεμένα και ψυχαστικά ορθόδοξη δημοτική, συνολική ματιά στην ελληνική ιστορία και σύνδεση με το εθνικό ζήτημα.

[12] **Κείμενο 11:** Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ., επιμ., 1976. *Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα*. Αθήνα: Ερμής, σελ. η'-ια'.

...Η παρέμβαση του Σκληρού στον διαμορφωμένο εθνικό προβληματισμό των δημοτικιστών θα συνίσταται κυρίως στην τοποθέτηση του δημοτικιστικού κινήματος μέσα στα πλαίσια των κοινωνικών κι όχι των εθνικών αγώνων, μια κι η γλώσσα, σαν πνευματικό αγαθό, γίνεται, κατά το Σκληρό, αντικείμενο συγκρουομένων κοινωνικών συμφερόντων. Η ανάλυση, που οδηγεί και σ' αυτή την τοποθέτηση, γίνεται σε δύο επίπεδα: Το ένα αφορά το χαρακτήρα του ίδιου του κινήματος, το δεύτερο, την ιδιαιτερότητα των δημοτικιστών ως προοδευτικών στοιχείων της ελληνικής κοινωνίας. Στο υποθετικό σχήμα που φτιάχνει για την ταξική διάρθρωση στην Ελλάδα -από τη στιγμή που η ταξική συνείδηση θα οδηγήσει στη συσπείρωση εκείνων που υπερασπίζονται κοινά συμφέροντα- περιλαμβάνονται η μεγάλη αλλ'ολιγάριθμη αστική τάξη, η "πλουτοκρατία", οι "μικροί αστοί" κι οι "εργάτες-προλετάριοι". Στον πολιτικό και κοινωνικό αγώνα που θα αναπτυχθεί μεταξύ τους θα προστεθεί κι ο πνευματικός. Είναι η στιγμή, για το Σκληρό, που θα ξεκαθαριστεί και το γλωσσικό ζήτημα. Η "πλουτοκρατία", η οποία χρησιμοποιεί ένα ολόκληρο σύστημα απατηλής ιδεολογίας για να κρατάει το λαό στην κατάσταση της άγνοιας που θα της επιτρέπει να τον εκμεταλλεύεται, θα έχει και κάθε συμφέρον να διαιωνίζει ένα εκπαιδευτικό σύστημα βασισμένο στην καθαρεύουσα που θα αφήνει τη μεγάλη μάζα του λαού έξω από κάθε παιδεία και κάθε συμμετοχή στην εθνική ζωή. Η "αντιπολίτευση", αντίθετα, που θα εκφράζει τα μεσαία στρώματα και την εργατική τάξη, θ' αναγκαστεί να υιοθετήσει τη δημοτική γλώσσα για να επιστεύσει το ξύπνημα και την κινητοποίηση του μεγάλου αυτού τμήματος του λαού, που τη στηρίζει. Το σχήμα κλείνει φυσιολογικά με την επικράτηση της εργατικής τάξης και των συμμάχων της, η οποία έχοντας πια την εξουσία στα χέρια της, θα μπορέσει να επιβάλει και την κρατική ρύθμιση και καθιέρωση της δημοτικής εκπαίδευσης. Η άρρηκτη σχέση ανάμεσα στα συμφέροντα μιας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης και της μορφής της γλώσσας που χρησιμοποιεί είναι, για το Σκληρό, το κλειδί του προβλήματος. Το δημοτικιστικό κίνημα για να μπορέσει επομένως να επιτύχει τους στόχους του, πρέπει να αποκτήσει μια συγκεκριμένη κοινωνική βάση. Να ταυτιστεί δηλαδή με την τάξη εκείνη, της οποίας τα συμφέροντα υπηρετούνται με την υιοθέτηση της δημοτικής για να μπορέσει μέσ' απ' αυτήν ν' ασκήσει την πολιτική πίεση που θα οδηγήσει και στην επικράτηση του δημοτικισμού. Η "ταξικοποίηση" και η "πολιτικοποίηση" του γλωσσικού ζητήματος από το Σκληρό είναι πλήρεις. Η αντίληψη αυτή, της τοποθέτησης δηλαδή της γλώσσας μέσα στο δοσμένο κοινωνικό και πολιτικό οικοδόμημα, το οποίο αναγκαστικά θα εκφράζει και την ιδεολογία που εξυπηρετεί τη συγκεκριμένη τάξη που θ' ασκεί την εξουσία, διευκολύνει οπωσδήποτε μια πρώτη πρόσβαση για την κατανόηση του προβλήματος. Σχηματική, όμως, απογυμνωμένη από τις πολλές αποχρώσεις που παρουσίαζε, στο κοινωνικό πάντα επίπεδο, το γλωσσικό ζήτημα, η αντίληψη χρησιμοποιήθηκε πολύ και μετά το Σκληρό, οδηγώντας πάλι σ' ερωτηματικά κι αδιέξοδα, από τα οποία το κυριότερο είναι η διαπίστωση ότι ιδεολογίες αλληλοσυγκρουόμενες στο πολιτικό, κοινωνικό και εθνικό επίπεδο, υιοθέτησαν το δρόμο της δημοτικής. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με την ταξική ανάλυση που κάνει ο Σκληρός, για τους φορείς του δημοτικιστικού κινήματος: Γνωρίζει ότι πρόκειται για μια πρωτοπορία της αστικής τάξης, για "τα καλύτερα, γνωστικότερα, γενναιότερα, και τα μάλλον ενθουσιώδη παιδιά της μπουρζουαζίας μας". Η διαπίστωση είναι άλλωστε γενική. Οι δημοτικιστές φαίνεται νάχουν και καταλάβει και αποδεχτεί ότι η ιδέα τους κινείται για την ώρα σε τέτοια επίπεδα: "Η επαρχία μιλάει πιο καθαρεύουσα απ' την Αθήνα (...) και στην Αθήνα, τα παιδιά των καλών οικογενειών μιλούν περισσότερο δημοτική" γράφει ο Δ. Πετροκόκκινος, την ίδια εποχή, στον Ψυχάρη. Κι ο Σκληρός, εφαρμόζοντας πάλι τα πρότυπα της ευρωπαϊκής ιστορίας όπου "εις όλα τα έθνη η ανεπτυγμένη τάξις και ιδίως η νεολαία ελάμβανε την πρωτοβουλία να υποδείξη τα κακώς

κείμενα και διοργάνωση εκείνα τα στοιχεία της κοινωνίας, τα οποία εθεώρει τα μόνα ικανά προς νέα προοδευτικήν κίνησιν", επισημαίνει σαν τέτοια στοιχεία στον ελληνικό χώρο τους δημοτικιστές. Η αδυναμία του πάλι βρίσκεται στην τοποθέτηση των κοινωνικών αυτών στοιχείων μέσα στα συγκεκριμένα πλαίσια της ελληνικής αστικής τάξης με ρευστά ακόμη τα όριά της και πάντως παγιδευμένης μέσα σε σοβαρά εθνικά προβλήματα. Προβλήματα που αναζωπυρώνει ιδιαίτερα το Μακεδονικό ζήτημα, η εκκρεμής κατάσταση στην Κρήτη και η ανεπάρκεια και ανικανότητα της πολιτικής ηγεσίας να τα αντιμετωπίσει.

Το κύριο, λοιπόν, πρόβλημα που θα θέσει ο Σκληρός, για τους δημοτικιστές, είναι η σύνδεση του γλωσσικού ζητήματος με ταξικά συμφέροντα και η πρακτική λύση που αναγκαστικά θ' απορρέει απ' αυτή την τοποθέτηση: Ο ταξικός, δηλαδή, αγώνας για την επικράτηση της κοινωνικής τάξης, με της οποίας τα συμφέροντα είναι συνυφασμένο και το πνεύμα του δημοτικισμού. Το θέμα για το Σκληρό, είναι θέμα τακτικής: Οι "ακαδημαϊκές συζητήσεις", τακτική που ακολουθούν ως τώρα οι δημοτικιστές, είναι ουτοπική. Ο δρόμος του δημοτικισμού περνάει από το δρόμο της πολιτικής και κοινωνικής αναγέννησης, που θα πραγματοποιηθεί μόνο από νέες κοινωνικές δυνάμεις -την εργατική τάξη και το λαό- που θα προβάλλουν από τη φύση τους και νέα συστήματα αξιών και ιδεών. Ο δρόμος του δημοτικισμού είναι, μ' άλλα λόγια, ο δρόμος του σοσιαλισμού.

Παρ' όλη την επιμονή του Σκληρού και στο βιβλίο του και στ' άρθρα του *Νουμά*, που θα επακολουθήσουν, η ιδεολογική σύγκρουση, που η άποψη αυτή θα προκαλέσει μέσα στους κόλπους των δημοτικιστών, θ' αποδείξει ότι οι διαφορές που θα γεννηθούν, δεν θάναι διαφορές τακτικής αλλά στρατηγικής. Είναι η στιγμή, που, όπως είπαμε, ο δημοτικισμός θα χρησιμέψει ως όργανο σε ριζικά αντίθετες ιδεολογίες. Σ' αυτό το επίπεδο θα κινηθεί τελικά κι η συζήτηση του *Νουμά*, που προκαλεί το βιβλίο. Στο επίπεδο δηλαδή της κατεύθυνσης που θα πάρει το δημοτικιστικό κίνημα, ανάλογα με την προσαρμογή του στους κοινωνικούς, πολιτικούς και ιδεολογικούς στόχους, που θα θέσουν οι οπαδοί της σοσιαλιστικής θεωρίας ή οι αντίπαλοί τους. Το περιεχόμενο της τακτικής και ο τρόπος, επομένως, με τον οποίο αντιλαμβάνεται η κάθε πλευρά το νόημα του κινήματος, θα εξαρτηθεί απ' αυτό. Αυτή καθαυτή η έννοια της κοινωνικοποίησης με τις απώτερες, βέβαια, αλλ' αναπόφευκτες πολιτικές προεκτάσεις της, έχει άλλωστε γίνει αποδεκτή από το σύνολο των δημοτικιστών νωρίτερα. Κυρίως από την ώρα που άρχισε η θεώρηση της δημοτικής γλώσσας μέσα από το πρίσμα του εκπαιδευτικού προβλήματος. Τη στιγμή που κυκλοφορεί *Το κοινωνικόν μας ζήτημα*, το δημοτικιστικό κίνημα, μπαίνει σε μία νέα κρίσιμη φάση, στην οποία η μαρξιστική αντίληψη δεν μπορεί παρά να πλουτίσει την προβληματική του, και, κυρίως, προτείνοντας μίαν άλλη μέθοδο, ν' ανοίξει ένα καινούριο δρόμο για την αντιμετώπιση του εθνικού αδιέξοδου, θεμέλιου λίθου της δημοτικιστικής σκέψης.

[13] **Κείμενο 12:** Σταυρίδη Πατρικίου, Ρ. 1999. *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*. Αθήνα: Ολκός, σελ. 167-178.

Το είδος του γλωσσικού φανατισμού που καλλιεργήθηκε στη διάρκεια του 20ού αιώνα διαφέρει αισθητά από το είδος του αντίστοιχου φανατισμού που αναπτύσσεται στην ελληνική πνευματική ζωή του 19ου αιώνα. Η μελέτη των στοιχείων που συγκροτούν τη γλωσσική αντιπαράθεση από το 1900 κι έπειτα, με προεξάρχον στοιχείο τη σύνδεση του γλωσσικού ζητήματος με τους πολιτικούς θεσμούς, μας οδηγεί σε μία πρώτη διαπίστωση, η οποία προκύπτει ακριβώς από τη σύνδεση αυτή. Η διαπίστωση συνίσταται στο ότι δεν υπάρχει κανένα περιθώριο ακριβοδίκαιης κατανομής των φανατικών ακροτήτων που σημειώθηκαν από τις δύο πλευρές, όχι μόνο γιατί κάτι τέτοιο θα οδηγούσε σ' έναν αδιέξοδο σχετικισμό, αλλά και διότι από τη στιγμή που η προσέγγισή μας γίνεται μέσα από το πρίσμα κοινωνικοπολιτικών φαινομένων και όχι γλωσσολογικής ανάλυσης, οι παράγοντες της αντιπαλότητας δεν είναι οι δύο μορφές του γλωσσικού οργάνου, η δημοτική και η καθαρεύουσα. Η σύγκρουση και η υπέρβαση των ορίων της, δηλαδή ο φανατισμός, παρατηρείται ανάμεσα σε δύο κοινωνικούς πόλους. Από τη μία πλευρά υπάρχει συσπείρωση γύρω από ένα σύστημα ιδεών που υποστηρίζεται από συγκεκριμένες κοινωνικές δυνάμεις. Υπάρχει, δηλαδή, ένα κίνημα. Το μόνο όπλο που έχουν οι δυνάμεις αυτές για να προωθήσουν τις απόψεις τους είναι η προοπτική να εξελιχθούν σε ομάδες πίεσης. Από την άλλη πλευρά, δημιουργείται μια αντίθετη συσπείρωση κοινωνικών δυνάμεων, η οποία ωστόσο υποστηρίζεται από προσδιορισμένους φορείς εξουσίας. Και τα όπλα που διαθέτουν αυτές οι δυνάμεις είναι τα όπλα που αντλούν από την ίδια την εξουσία, της οποίας είναι φορείς.

Η γλωσσική διαμάχη παίρνει αυτή τη μορφή από τη στιγμή που η εμπλοκή της δημοτικής με την εκπαίδευση αποκαλύπτει το νεωτερικό περιεχόμενο των αιτημάτων του δημοτικισμού και οδηγεί αμετάκλητα στη συνάρτηση της γλωσσικής υπόθεσης με τις κοινωνικοπολιτικές διαδικασίες. Τούτο συμβαίνει χρονικά από τις αρχές της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα. Από εκείνη την περίοδο κι έπειτα, η αντιπαράθεση δημοτικιστών και καθαρολόγων δεν γίνεται με ίσους όρους. Η καθαρολογική πλευρά ταυτίζεται με φορείς θεσμικής εξουσίας, οι οποίοι διαθέτουν τα μέσα και για να επιβάλουν τη γνώμη τους και για να καθυποτάξουν τη γνώμη του άλλου.

Εξηγούμαι λίγο ακόμη: Ο δημοτικισμός φανατισμός έφτασε στα άκρα του εκφράζοντας τη μισαλλόδοξη δυσπιστία του απέναντι σε οτιδήποτε δεν ήταν γραμμένο στη δημοτική. Έτσι ο Ψυχάρης είπε τον Καβάφη "καραγκιόζη", ο Πέτρος Βλαστός έλεγε τον Παπαδιαμάντη "ελεεινό" και τον Κάλβο "στιχοπλόκο". Τα παραδείγματα μπορούν να πολλαπλασιαστούν, αλλά δεν έχουν σχέση με το θέμα μας και μπορούν να συγκριθούν μόνο ως ακραίες εκδηλώσεις γνώμης με τις αντίστοιχες που διατύπωναν οι καθαρευουσιάνοι λόγιοι το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, π.χ. για τον *Ύμνον εις την Ελευθερίαν* του Διονυσίου Σολωμού. Θυμίζω τι είχε σημειώσει ο Αλέξανδρος Ραγκαβής το 1891, ενώ ο Ύμνος έχει ήδη καθιερωθεί ως Εθνικός από το 1865: "Ύμνος εκφράζων τα ύψιστα αισθήματα και τας ενθερμότερας του έθνους ευχάς πρέπει και γλώσσης της ευγενεστέρας και υψηλοτέρας να ποιήται χρήσιν".

Από την ώρα που αρχίζει να σταθεροποιείται η εικόνα του δημοτικισμού ως κινήματος, επαναλαμβάνω, η αναμέτρηση παίρνει άλλο χαρακτήρα. Η καταστολή ή η απόπειρα καταστολής, προϊόν της αντίδρασης προς τις δημοτικιστικές πιέσεις, προέρχεται από το σύνολο περίπου των θεσμών που συγκροτούν την πολιτική εξουσία: Βουλή, Κυβέρνηση, Εκκλησία, Δικαιοσύνη, Πανεπιστήμιο, και διαρκεί περίπου μία εξηκονταετία. Τα

πραγματολογικά, δηλαδή, στοιχεία που πρόκειται να εκθέσω σταματούν στο 1967, δεδομένου ότι οι συγκυρίες τόσο της δικτατορίας όσο και της μεταπολίτευσης μετατόπισαν το θέμα: Στην περίπτωση της δικτατορίας οι εν γένει συνθήκες καταστολής χρωμάτισαν διαφορετικά τη γλωσσική διένεξη και στη περίπτωση της μεταπολίτευσης το μεν νέο Σύνταγμα δεν περιέλαβε πλέον τις διατάξεις των παλαιότερων Συνταγμάτων (1911, 1952) περί επισήμου γλώσσας του κράτους, οι δε εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που ακολούθησαν, καθιέρωσαν και ενίσχυσαν τη διδασκαλία της δημοτικής στη σχολική εκπαίδευση.

Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν να μετατραπεί η δημοτική από σύμβολο ανατρεπτικού λόγου σε σύμβολο κατεστημένου λόγου και να αλλάξουν επομένως τα δεδομένα της συζήτησης. Βέβαια, ο συμβολικός χαρακτήρας των γλωσσικών επιλογών που έκαναν οι διάφορες μερίδες της ελληνικής κοινωνίας δεν καταργήθηκε. Όμως, η άρση της θεσμικής απαγόρευσης, και ιδιαίτερα της συνταγματικής, μετέβαλε άρδην τον τρόπο προσέγγισης του φαινομένου. Ακόμη και αν οι εκάστοτε κυβερνητικές προκρίσεις επέβαλαν μέσω της εκπαιδευτικής νομοθεσίας ένα πλαίσιο γλωσσικής διδασκαλίας, αυτό δεν σήμαινε πως η παραβίαση του πλαισίου αυτού ήταν δυνατόν να γίνει ποτέ κολάσιμη πράξη και να επισύρει ποινή.

Αντίθετα, σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που μας απασχολεί εδώ, προβλέφθηκαν, ψηφίστηκαν και εφαρμόστηκαν μέτρα που είχαν σχέση με την πάταξη του δημοτικιστικού λόγου μέσα από το δρόμο της θεσμικής κύρωσης. Με άλλα λόγια, οι καθαρολογικές δυνάμεις προσπάθησαν σε όλη την εξηκονταετία να καθυποτάξουν το δημοτικιστικό κίνημα βασιζόμενες στις κατασταλτικές δυνατότητες που τους παρέχονταν από τους φορείς εξουσίας με τους οποίους ταυτίζονταν. Η πρόθεσή μου, λοιπόν, είναι να παραθέσω τα *realia* αυτής της καταστολής προκειμένου να αναδειχθεί κάποιο ερμηνευτικό νήμα που να συνδέει αυτά τα *realia* μεταξύ τους.

Η ενασχόληση της Βουλής, και στη συνέχεια της κυβέρνησης, με αυτό καθαυτό το γλωσσικό θέμα αρχίζει όπως είδαμε το 1907. Τα προγενέστερα επεισόδια των Ευαγγελιακών και των Ορεσטיακών (1901 και 1903) οδήγησαν σε μεγάλη πολιτική κρίση, αλλά η εμπλοκή στο ίδιο το γλωσσικό των δύο κυβερνήσεων που τα αντιμετώπισαν ήταν άμεση. Οι φορείς που ανέλαβαν τότε να βάλουν φραγμούς στη μόλις διαφαινόμενη άλλωστε δημοτικιστική απειλή ήταν η Εκκλησία και το Πανεπιστήμιο, τα οποία, ας πούμε ότι ακόμη αυτοδικούσαν. Από τη μεγάλη περιπλοκότητα των Ευαγγελιακών ας συγκρατήσουμε ότι το διακύβευμα δεν ήταν η δημοτική γλώσσα, αλλά η μετάφραση των Ευαγγελίων.<sup>1</sup>

Θα επιμείνω στην πρώτη κοινοβουλευτική παρέμβαση στο γλωσσικό η οποία σημειώθηκε στα 1907 και 1908, γιατί πιστεύω πως μας επιτρέπει ήδη να διακρίνουμε τον πυρήνα των στοιχείων πάνω στα οποία θα οικοδομηθεί τόσο ο επιθετικός λόγος όσο και η αμυντική οχύρωση της καθαρεύουσας. Όπως είπαμε, στο νομοσχέδιο περί διδακτικών βιβλίων που εισάγεται στη Βουλή ζητείται με τροπολογία να προστεθεί παράγραφος, η οποία να ορίζει ότι τα διδακτικά βιβλία συντάσσονται υποχρεωτικά "εν γλώσση απλή και καθαρευούση ίνα μη εισβάλη ο χυδαϊσμός εις το Σχολείον". Τα επιχειρήματα είναι δύο. Το ένα είναι εθνικό. Αυτή η γλώσσα αποτελεί "τον θεμέλιον λίθον της εθνικής ημών ενότητος".<sup>2</sup> Το άλλο είναι θρησκευτικό: "Η γλώσσα η Ελληνική (...) είναι η γλώσσα την οποίαν ο Θεός δις εμφαντικώτατα μετεχειρίσθη(...)" Τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης μεταφράστηκαν "κατά τρόπον ακατανόητον, κατά τρόπον αυτόχρημα θεόπνευστον" και "είναι ιστορικώς



βεβαιωμένον ότι ο Χριστός ωμίλει την Ελληνικήν. Ημείς παραινούμεθα να παραιτηθώμεν της γλώσσης, την οποίαν ωμίλησεν ο Θεός.<sup>3</sup> Η τροπολογία ωστόσο δεν ψηφίζεται. Η συζήτηση τροφοδοτεί επί μέρες τον ημερήσιο Τύπο.

Στην επόμενη Σύνοδο, τον Φεβρουάριο του 1908, ο ίδιος εισηγητής ζητεί να γίνει διάβημα στη γαλλική κυβέρνηση προκειμένου να απομακρυνθεί από τη θέση του στη Σχολή Ανατολικών Γλωσσών στο Παρίσι ο Ψυχάρης, γιατί η γλώσσα που διδάσκεται εκεί, είναι "γλώσσα ελεεινή και χυδαία, φρικώδες κατασκευάσμα του διδάσκοντος αυτήν...".<sup>4</sup> Νέα μακρά συζήτηση κατά την οποία λίγες φωνές υποστηρίζουν το άτοπο ενός τέτοιου διαβήματος. Ανάμεσά τους ο Στέφανος Δραγούμης θα αναρωτηθεί: "Τι θα επράττομεν, κύριοι, εάν η Γαλλική Κυβέρνησις μιμούμενη την ημετέραν εξήτει λόγον διά την καταστροφήν ην υφίσταται η γαλλική γλώσσα, διδασκομένη στα Ελληνικά Γυμνάσια;".<sup>5</sup> Διάβημα δεν φαίνεται να έγινε. Οι συζητήσεις δεν καταλήγουν για την ώρα σε νομοθετική ρύθμιση.

Η δημοτικιστική απειλή δεν μοιάζει ακόμη τόσο μεγάλη ώστε η χρησιμοποίηση της καθαρεύουσας στη δημόσια ζωή να πρέπει να περιβληθεί την ισχύ νόμου. Δυόμισι περίπου χρόνια αργότερα θα προστατευτεί, όχι πια από νόμο αλλά από ειδική συνταγματική διάταξη. Στο διάστημα αυτό η κλιμάκωση της καταστολής θα γίνει με διοικητικά μέτρα. Τον Μάιο του 1908 τιμωρούνται από τον υπουργό Παιδείας με την ποινή της επίπληξης ο Κωστής Παλαμάς και ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Νικόλαος Χατζηδάκης για τη δημόσια δημοτικιστική τους τοποθέτηση. Με βάση υπουργικό διάταγμα σύμφωνα με το οποίο "εις τους λειτουργούς της Μέσης Εκπαιδεύσεως [...] επιβάλλεται πειθαρχική ποινή αν δεικνύωσι τάσιν οπωσδήποτε εξωτερικευομένην κατά της προσιδιαζούσης εις τε τα σχολεία και τους λειτουργούς αυτών Ελληνικής γλώσσης",<sup>6</sup> τιμωρείται με προσωρινή απόλυση ο συγγραφέας Κώστας Παρορίτης, δάσκαλος τότε στην Ύδρα. Θα μείνω ακόμη στην περίοδο πριν από τη συνταγματική ρύθμιση του θέματος, η οποία όμως, όπως ξέρουμε, έγινε από τη Β' Αναθεωρητική Βουλή του 1911. Είναι η περίοδος κατά την οποία πυκνώνουν οι κατασταλτικές πρωτοβουλίες και πληθαίνουν οι φορείς που τις αναλαμβάνουν.

Το 1911, μετά από διετή λειτουργία του Παρθεναγωγείου του Βόλου, παραπέμπεται στη Δικαιοσύνη ο Αλέξανδρος Δελμούζος και οι συνεργάτες του με τις εξής κατηγορίες: αθεΐα (αδίκημα το οποίο στοιχειοθετήθηκε με τη μορφή της εξύβρισης), βλάβη των ηθών, πρόσκλησις εις απεργίαν, εξύβρισις του Επισκόπου, παρακώλυσις προσευχής.<sup>7</sup>

Πάντα το 1911, με την ευκαιρία της αναθεώρησης του Συντάγματος από τη Β' Αναθεωρητική Βουλή και τις πιέσεις που ασκούνται στην κυβέρνηση για να περιληφθεί διάταξη η οποία θα κατοχυρώνει την καθαρεύουσα, ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' στέλνει εγκύκλιο προς την Εκκλησία της Ελλάδας που λέει τα εξής: "Επειδή [...] η ακώλυτος διάδοσις τοιούτων ολεθρίων οίαι αι του λεγομένου μαλλιαρισμού και χυδαϊσμού καινοφωνιών, εις την γλώσσαν τε και εις τα εθνικά και εκκλησιαστικά συμφέροντα δύναται ίνα επενέγκη βλάβην σημαντικήν [...] αποτεινομένη προς πάντας διά της παρούσης πατριαρχικής και συνοδικής εγκυκλίου, συνιστώμεν όπως λάβητε τα προσήκοντα μέτρα προς προφύλαξιν από οιασδήποτε τυχόν μαλλιαρικής και χυδαϊστικής επιρροής".

Τον ίδιο μήνα ο Κωστής Παλαμάς, γενικός γραμματέας του Πανεπιστημίου Αθηνών, τιμωρείται και πάλι "διά μηνιαίας προσωρινής απολύσεως", διότι "εξήνεγκε τας κοινωνικάς αυτού περί γλώσσης πεποιθήσεως δημοσιογραφικώς...".

Τον Μάρτιο του 1911 ψηφίζεται η συνταγματική διάταξη, πράγμα που θα αποτελέσει το ισχυρότερο έρεισμα για την περαιτέρω συγκρότηση του μηχανισμού καταστολής.<sup>8</sup>

Έτσι η νομοθεσία της σύντομης Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1917, σύμφωνα με την οποία κυκλοφορούν διδακτικά βιβλία στη δημοτική, είναι απολύτως αντισυνταγματική και μόνον ως προϊόν επαναστατικής τάξης μπορεί να αντιμετωπιστεί και φυσικά να καταργηθεί.

Το 1920, μετά την απώλεια των εκλογών από τον Βενιζέλο και την κυβερνητική αλλαγή που ακολούθησε, διορίστηκε Επιτροπή προκειμένου να εξετάσει τα βιβλία που εκδόθηκαν στη δημοτική το 1919. Η έκθεση της Επιτροπής προτείνει τα βιβλία αυτά "να εκβληθώσι πάραυτα εκ των σχολείων και καώσι [...] ως έργα ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως".<sup>9</sup>

Το 1925, μετά από έγγραφο της Ιεράς Συνόδου (18 Ιουλίου 1925), ερευνητικό πόρισμα του μητροπολίτη Ηλείας που διαβιβάστηκε στο υπουργείο, πόρισμα ανακριτικής επιτροπής του ίδιου του υπουργείου, και έκθεση του αντισταγματικού Πρωτοδικών, ανατίθεται η ανάκριση της υπόθεσης τελικά σε αρμοστή, προκειμένου να διερευνηθούν οι εξής κατηγορίες που βαρύνουν και πάλι τον Αλέξανδρο Δελμούζο και τους συνεργάτες του στο Μαράσλειο Διδασκαλείο: 1) αντεθνική διδασκαλία, 2) κατάργηση ή περιφρόνηση του μαθήματος των Θρησκευτικών, και 3) καλλιέργεια ηθικής εκλύσεως.<sup>10</sup>

Το 1928 διενεργούνται ανακρίσεις στο Διδασκαλείο Θηλέων της Θεσσαλονίκης μετά από έκθεση που υπέβαλε στο υπουργείο η Σχολική Επιτροπή. Οι κατηγορίες εναντίον του διευθυντή του Διδασκαλείου Μίλτου Κουντουρά είναι: "αντιθρησκευτικά και αντιπατριωτικά δοξασία" του ίδιου καθώς και παροχή "αχαλινώτου ελευθερίας εις τας μαθήτριας [...] ουχί ακινδύνου και άνευ συνεπειών διά το καθόλον ήθος των μαθητριών".<sup>11</sup>

Το 1933 απολύεται ο διευθυντής του Διδασκαλείου Λαμίας Μιχαήλ Παπαμαύρος, κατηγορούμενος ότι "εργάζεται κατά της γλώσσης, της θρησκείας και της ιδέας της πατρίδος".<sup>12</sup>

Τον Ιανουάριο του 1937 τιμωρείται με δυσμενή μετάθεση και τίθεται υπό διοικητική εξάρτηση ο Ευάγγελος Παπανούτσος με αφορμή την αλληλογραφία του με τον Αλέξανδρο Δελμούζο.

Τον Δεκέμβριο του 1941 παραπέμπεται στο Πειθαρχικό Συμβούλιο του Πανεπιστημίου Αθηνών ο καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής Ιωάννης Κακριδής. Στην έγγραφη καταγγελία περιγράφεται ως "επιπολαία και εθνικώς επιζημία" η προ της εκλογής του, το 1936, δημοσίευση διάλεξής του με απλοποιημένο τονικό σύστημα και διατυπώνεται από μέρους της Συγκλήτου "η ευχή της απολύσεως". Τιμωρείται τελικά με προσωρινή απόλυση.<sup>13</sup>

Το 1945, αμέσως μετά την απελευθέρωση -κυβέρνηση Πλαστήρα- ο υπουργός Παιδείας Κωνσταντίνος Άμαντος συνέταξε με τη βοήθεια του Μανόλη Τριανταφυλλίδη και του Ευάγγελου Παπανούτσου ένα σύντομο νομοθέτημα στο οποίο οριζόταν πως η δημοτική είναι

γλώσσα εθνική και αναγνωρίζεται η βασική της σημασία για την ελληνική παιδεία, καθώς και η θέση της στα σχολικά προγράμματα. Το νομοθέτημα είχε τεράστια σημασία εκείνη τη στιγμή: Η τρόπος τινά “νομιμοποίηση” της δημοτικής είχε στόχο να μη διώκονται τις ταραγμένες εκείνες μέρες οι οπαδοί της. Παρά την έγκριση του Υπουργικού Συμβουλίου, η πράξη, η οποία θα είχε τη μορφή αναγκαστικού νόμου, δεν υπογράφεται από τον αντιβασιλέα-αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, μολοντί διευθυντής του Πολιτικού Γραφείου του ήταν ο Γεώργιος Σεφέρης και σύμβουλος ο Κωνσταντίνος Τσάτσος.

Το 1964 -κυβέρνηση Γεωργίου Παπανδρέου- με αφορμή τη συζήτηση της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης, της οποίας ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά ήταν η διδασκαλία της δημοτικής, υποβλήθηκαν καταγγελίες στην Ιερά Σύνοδο για την “αντεθνική και ανίερη συνωμοσία των απάτριδων και άθεων ανατροπών της Εθνικής μας Παιδείας”, με τις οποίες ζητούσαν τον αφορισμό του Ευάγγελου Παπανούτσου και την απαγόρευση των αντιθρησκευτικών του βιβλίων. Η Ιερά Σύνοδος διόρισε τότε Επιτροπή Αρχιερέων για τη διερεύνηση του περιεχομένου των συγγραμμάτων αυτών. Δεν μπόρεσα να εξακριβώσω αν η Επιτροπή υπέβαλε τελικά πόρισμα.

Σταματώ εδώ, μια και όπως είπα στην αρχή η αναμέτρηση του δημοτικισμού με την εξουσία πήρε άλλο χαρακτήρα κατά την περίοδο της δικτατορίας. Σημειώνω απλώς ότι στην παλαιά συνταγματική διάταξη του 1911 που έλεγε “Επίσημος γλώσσα του Κράτους”, προστέθηκε στο Σύνταγμα της δικτατορίας: “Επίσημος γλώσσα του Κράτους και της Εκπαιδεύσεως”. Η διάταξη αυτή εξέλιπε, βέβαια, στο Σύνταγμα του 1974. Δεν νομίζω πως είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς ότι αυτό που συνιστά τον λογικό ειρμό των κατηγοριών και τις συνδέει μεταξύ τους είναι ένα τριαδικό σχήμα εννοιών, πάνω στο οποίο θεμελιώνονται κάθε φορά: αντιθρησκευτικότητα, αντεθνικότητα, ανηθικότητα. Αυτό είναι και το σχήμα που χρησίμευσε ως ηθικό και ιδεολογικό έρεισμα της καταστολής του δημοτικισμού. Είναι φυσικό και πάρα πολύ συνηθισμένο, μέσα σε συνθήκες φανατικής λογικής, ο στόχος της επίθεσης να μετατίθεται σε σφαίρες που ευαισθητοποιούν ιδιαίτερα την κοινή γνώμη, μια και παραπέμπουν σε παραβιάσεις παραδοσιακών συμπεριφορών και τρόπων ζωής.

Η απειλή, λοιπόν, δεν αφορούσε ένα γλωσσικό όργανο αλλά μια αντίληψη περί ζωής, η οποία προστατεύτηκε με όλα τα μέσα: ιδεολογικά, πολιτικά, νομοθετικά, συνταγματικά. Γι’ αυτό, πιστεύω πως το δημοτικιστικό κίνημα έγινε στόχος, κυρίως, από τη στιγμή της συνάρθρωσής του με την εκπαίδευση. Από τη στιγμή δηλαδή κατά την οποία φανερώνεται και αρτιώνεται ο νεοτερικός κοινωνικός και πολιτικός του λόγος και παύει να υπάρχει ως χαλαρό σύστημα ιδεών, συνυφασμένο απλώς με το εθνικό θέμα. Ο στόχος της φανατικής επιθετικότητας, επαναλαμβάνω, ήταν η εκσυγχρονιστική πίεση του δημοτικισμού.

Όταν αρχίσουν, λοιπόν, να φαίνονται στον κοινωνικοπολιτικό ορίζοντα τα ίχνη του νεοτερικού κινήματος, το κίνημα αυτό θα αντιμετωπιστεί σαν μια σοβαρή απειλή απέναντι σ’ έναν πατροπαράδοτο τρόπο ζωής που καθορίζεται από αμετάβλητους κώδικες κοινωνικών και θρησκευτικών αξιών.

Από αυτό το συμβολισμό δεν νομίζω πως έχει ακόμη αποσυνδεθεί ο δημοτικισμός. Με την αλλαγή των συγκυριών απέβαλε σιγά σιγά τα ποικίλα ιδεολογικά βάρη που κατά καιρούς τον εκάλυπταν και ενίσχυαν κυρίως την ιδιότητά του ως φορέα ανατρεπτικού λόγου. Όπως είπα

και στην αρχή, το τελευταίο αυτό δεν μπορεί πια να ισχύσει, οι ιδεολογικές επικαλύψεις εφθάρησαν κι έμεινε ο πυρήνας ο αρχικός. Και ο αρχικός πυρήνας είναι η νεωτερικότητα και τα όσα συνεπάγεται. Πρόκειται για στοιχείο που κρύβεται πίσω από πολλές σημερινές συλλογικές και ατομικές αναμετρήσεις και αφορά, φυσικά, τον γενικότερο τρόπο με τον οποίο βλέπει κανείς τη ζωή και τα πράγματα.

---

<sup>1</sup> Το γεγονός ότι η Καινή Διαθήκη, αλλά και η μετάφραση των Ο' που γράφτηκαν, δηλαδή στην ελληνική, έδινε στα ελληνικά ιερά κείμενα μια αδιαμφισβήτητη πρωτοκαθεδρία. Αν άλλαζε η γλώσσα τους, θα εξισώνονταν με τα κείμενα που ήταν μεταφρασμένα στις λατινικές και τις σλαβικές γλώσσες.

<sup>2</sup> Εφ. Χρόνος, 22 Φεβρουαρίου 1907, σελ. 2, και εφ. Ακρόπολις, 23 Φεβρουαρίου 1907, σελ. 1.

<sup>3</sup> Εφ. Ακρόπολις, 1η Μαρτίου 1907, σελ. 3.

<sup>4</sup> Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Συνεδρίαση ΛΘ' της 4ης Φεβρουαρίου 1908, σελ. 329-330.

<sup>5</sup> Εφ. Αθήναι, 5 Φεβρουαρίου 1908, σελ. 1.

<sup>6</sup> Β.Δ της 3ης Οκτωβρίου 1908.

<sup>7</sup> Οι κατηγορίες αυτές διατυπώνονται στο παραπεμπτικό βούλευμα του Συμβουλίου Εφετών Λαρίσης (1911) και επαναλαμβάνονται στη δίκη που γίνεται στο Πλημμελειοδικείο Ναυπλίου, τον Απρίλιο του 1914, και η οποία έχει μείνει γνωστή ως η Δίκη του Ναυπλίου.

<sup>8</sup> Το άρθρο 107 του Συντάγματος του 1911 είχε ως εξής: "Επίσημος γλώσσα του κράτους είναι εκείνη εις την οποίαν συντάσσεται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα, πάσα προς παραφθοράν ταύτης επέμβασις απαγορεύεται".

<sup>9</sup> Έκθεσις της Επιτροπείας της διορισθείσης προς εξέτασις της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων, Εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου Μ.Μαντζεβελάκη, 1921, σελ. 157.

<sup>10</sup> Γεώργιος Αντωνακάκης, Τα Μαρασλειακά, έκθεσις του αρεοπαγίτου Γεωργίου Αντωνακάκη προς το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, Εν Αθήναις, 1926.

<sup>11</sup> Έκθεσις της Σχολικής Επιτροπής προς το Υπουργείο Παιδείας, Θεσσαλονίκη, 14 Απριλίου 1928, στο Μίλτος Κουντουράς, Κλείστε τα Σχολεία, επιμ. Αλέξης Δημαράς, Αθήνα, εκδ. Γνώση, τόμ. Β', σελ. 315-327.

<sup>12</sup> Στο ίδιο, σελ. 541.

<sup>13</sup> Βλ. την απόφαση του Πειθαρχικού Συμβουλίου του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου στα Πρακτικά της συνεδρίας της 11ης Ιουλίου 1942 καθώς και τη σχετική απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, στο Η αντιδικία των τόνων. Εκ των συνεδρίων της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Εν Αθήναις, εκδ. Τζάκα-Δελαγραμμάτικα, 1944.

---

[14] **Κείμενο 13:** Δημαράς, Α., επιμ. 1974. *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*. Αθήνα: Ερμής, σελ. 89-91.

© Ερμής

## 124α. ΑΜΕΣΩΣ ΔΙΑΛΥΣΙΣ

### Το Σχολείο του Βόλου: VIII. Ο Ξεσηκωμός

(Ανακοίνωση που δημοσιεύθηκε στις βολιώτικες εφημερίδες)

Ο Λαός του Βόλου ο πρωτοστατήσας εν τη αμύνη υπέρ της θρησκείας και της γλώσσας των πατέρων του καλείται σήμερα Τετάρτην ώραν 5 μ.μ. έμπροσθεν του καφενείου Μωραΐτου επί της οδού Δημητριάδος όπως:

Πρώτον. Συγχαρή την ελληνικήν Βουλήν και Κυβέρνησιν διά την αναγραφείσαν εν τω Συντάγματι διάταξιν περιφρουρήσεως της γλώσσας αυτού.

Δεύτερον. Συντάξη ψήφισμα προς την δημοτικήν αρχήν του Βόλου όπως προβή εις άμεσον διάλυσιν του υφησταμένου έτι Ανωτέρου Παρθεναγωγείου, εν τω οποίω εξυβρίζετο μέχρι τούδε η θρησκεία και η γλώσσα.

Αι λεπτομέρειαι θα γνωσθώσι σήμερον υπό της Επιτροπής, δι'ιδιαιτέρου παραρτήματος.  
Εν Βόλω, τη 2 Μαρτίου 1911

## 124β. ΑΝΤΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

**Το σχολείο του Βόλου:** ΙΧ. Το Συλλαλητήριο  
(Περιγραφή από την εφημερίδα «Θασσαλία»)

Από της μεσημβρίας [2 Μαρτίου] έκτακτος κίνησις παρετηρήθη μεταξύ των διοργανωτών του συλλαλητηρίου. Οι ιερείς της πόλεως εξεχύθησαν εις τας οικίας, εις τα μπακάλικά και τις ταβέρνες, συνιστώντες εις τους εν αυτοίς να σπεύσουν εις το συλλαλητήριο διότι άλλως καταστρέφεται η θρησκεία και ο εθνισμός. Ολίγον αργότερα εθεάθη ο Σεβασμιώτατος περιερχόμενος δι' αμάξης τας οδούς και τας συνοικίας. Επίσης εφ' αμαξών άλλα μέλη της επιτροπής περιήρχοντο τας συνοικίας καλούντα τον λαόν να προσέλθω εις το συλλαλητήριο. Αι αρχαί είχαν λάβει έκτακτα μέτρα όπως μη διασαλευθή η τάξις. Ιδίως απηγόρευσαν τας κωδωνοκρουσίας. Παρά τας διαταγάς όμως ταύτας ήρχισαν οι κώδωνες των εκκλησιών εκκωφαντικώς κρουόμενοι. Το πλήθος ολοέν συγκεντρούμενον απετέλεσε μάζαν συμπαγή ήτις συνεκεντρώθη προ του εξώστου του ξενοδοχείου από του οποίου ήρξατο να ομιλή ο πρόεδρος του ηθικοθρησκευτικού συλλόγου «Τρεις ιεράρχαι». Αναγιγνώσκεται ψήφισμα συγχαρητήριο προς την Βουλήν και ψήφισμα προς το Δημοτικόν Συμβούλιον δι' ου ζητείται η άμεσος κατάργησις του παρθεναγωγείου. Ο κόσμος ζητωκραυγάζει. Οι διαδηλωταί προηγουμένης της επιτροπής μετέβησαν εις την Επισκοπήν και δια ζητωκραυγών εκάλεσαν τον Σεβασμιώτατον να ομιλήσῃ. Ο Σεβασμιώτατος εξελθών επετέθη κατά του Α.Δ.Π. δριμύτατα, ειπών ότι η διδασκαλία είναι αντεθνική και αντιχριστιανική και φανατίσας εις έπακρον το πλήθος. Οι διαδηλωταί εξαφθέντες εξήτησαν να μεταβούν να καύσουν το παρθεναγωγείον. Πληροφορηθέντες όμως ότι τούτο φυλάσσεται υπό εφίππου δυνάμεως ηθέλησαν να καύσουν την οικίαν του κ. Δελμούζου, αλλά πληροφορηθέντες ότι και εκεί εφύλασσε δύναμις στρατού διελύθησαν.

## 124γ. ΕΞΩ Ο ΜΑΛΛΙΑΡΟΣ! ΕΞΩ Ο ΜΑΣΟΝΟΣ!

**Το σχολείο του Βόλου:** Χ. Το τέλος  
(Το βράδυ του συλλαλητηρίου το Δημοτικό Συμβούλιο αποφάσισε (9 ψηφοι υπέρ και 4 εναντίον) να κλείσῃ το Ανώτερο Παρθεναγωγείο— Η συνέχεια των γεγονότων από την εφημερίδα «Κήρυξ»)

[...] Μετά το ανάθεμα το σκάνδαλον εξακολουθεί. Αντίστασις κατά του νόμου και του λαού. Χθες την πρωίαν [3 Μαρτίου] ο κ. Δελμούζος με όλην του την ησυχίαν εξηκολούθησε τα θεάρεστα μαθήματά του. [...] Μόλις έμαθον οι πολίται ότι το σκάνδαλον εξηκολούθει εξηγριώθησαν. Ευτυχώς η άγρυπνος προσοχή της αστυνομίας προέλαβε λυπηρά γεγονότα. Διότι αφ' ενός μεν ετέθη ισχυρά φρουρά εκ χωροφυλάκων πέριξ του σχολείου, αφ' ετέρου δε εκάλεσεν εις την αστυνομίαν τον κ.Δελμούζον, ηρώτησεν αυτόν διατί εξακολουθεί παρανόμως πλέον η λειτουργία του σχολείου. Ο κ. Δελμούζος απήντησεν ότι περιμένει να εγκριθή το ψήφισμα του δήμου από τον νομάρχην. Η αστυνομία τω εδήλωσεν ότι εάν δεν κλείσῃ αμέσως το σχολείον απεκδύεται πάσης ευθύνης διά τα συμβησόμενα.[...] Επιστρέφοντα τον κ.Δελμούζον εις τον οίκον του τον αντελήφθησαν οι πολίται, οίτινες ήρχισαν να τον σφυρίζουν και τον γιουχαΐζουν: Έξω ο μαλλιάρός! Έξω ο μασόνος! Συγχρόνως εκ μέρους της δημαρχίας εστάλει εις κλητήρ δια να ζητήσῃ τα κλειδιά του οικήματος [...]

## 124 δ. ΚΡΥΦΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

**Το σχολείο του Βόλου:** ΧΙ. Το ωραιότερο στεφάνι

(Από επιστολή του Αλέξανδρου Δελμούζου στις παλιές του μαθήτριες)

[...] Η αστυνομία δεν μπορούσε να εγγυηθεί για τη ζωή μου και με υποχρέωσε επί μια εβδομάδα να μη βγω έξω από το σπίτι μου, που ήταν τριγυρισμένο από κατασκόπους. Και όμως ο ενθουσιασμός σας ενέπνευσε τον ίδιον ενθουσιασμό και σε πολλούς γονείς, και από την πρώτη μέρα ως την τελευταία που έφυγα ερχόσαστε και κει τακτικά— το τι απηφούσατε έξω στους δρόμους το ξέρω— και είδα εμπρός μου ζωντανεμένη την εικόνα του ΚΡΥΦΟΥ ΣΚΟΛΕΙΟΥ. —Κύριε διευθυντά, να ερχώμαστε εδώ, τουλάχιστον η δική μας τάξις, και να κάνουμε μάθημα! —Παιδί μου, δεν κάνει ακόμη! —Ας πηγαίνουμε λοιπόν στις ελιές ψηλά σε κείνο το μικρό σπιτάκι! —Δεν κάνει, ο κόσμος είναι ερεθισμένος. —Ε τότε ας πηγαίνουμε περίπατο και ας τα λέμε περπατώντας! Έτσι μου μίλησε κάποια από σας [...], και τα λόγια της, που ήταν ο κοινός σας πόθος, έπλεκαν το ωραιότερο στεφάνι στην εργασία του σχολείου. Επέτυχε τον πρώτο και τελικό σκοπό κάθε σχολείου, να μορφώσει χαρακτήρες. [...]

Σπέτσες, 8 Σεπτεμβρίου 1911

[15] **Κείμενο 14:** Δημαράς, Α. επιμ. 1974. *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*. Αθήνα: Ερμής, σελ. 121.

© Ερμής

### 130. ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΗΝ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΝ

*Διάταγμα 2585 (11 Μαΐου 1917) της Προσωρινής Κυβερνήσεως Θεσσαλονίκης («Σύμβουλος επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως», ο Γ. Αβέρωφ)*

Προτάσει του Ημετέρου επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων Συμβούλου απεφασίσασμεν και διατάσσομεν [...]

Άρθρον 5. Ίνα τύχη εγκρίσεως διδακτικόν βιβλίον, οφείλει:

γ)[...] Να είναι όσον το δυνατόν απλούν και σαφές κατά την γλώσσαν και το ύφος. Τα δια τας τέσσαρας πρώτας τάξεις των δημοτικών σχολείων προοριζόμενα αναγνωστικά, ως και τα βιβλία των αριθμητικών ασκήσεων διά την γ', δ', ε' και ζ' τάξιν των αυτών σχολείων, οφείλουσι να είναι γεγραμμένα εις την κοινήν ομιλουμένην (δημοτικήν) γλώσσαν, απηλλαγμένην παντός αρχαϊσμού ή ιδιωτισμού. [...]

[16] **Κείμενο 15:** Δημαράς, Α., επιμ. 1974. *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*. Αθήνα: Ερμής, σελ. 130-131.

© Ερμής

### ΝΑ ΚΑΩΣΙ

*Προτάσεις “της Επιτροπείας της διορισθείσης [ τον Νοέμβριο 1920 ] προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων”*

1. Να κηρυχθώσιν αυτοδικαίως άκυροι, ως αντισυνταγματικοί, οι Νόμοι, καθ' ους εγένετο η αλλαγή της γλώσσης των αναγνωστικών βιβλίων της δημοτικής εκπαιδεύσεως μετά πάντων των εις εκτέλεσιν αυτών αφορώντων Βασιλικών Διαταγμάτων, εγκυκλίων και επισήμων οδηγιών των διδασκάλων.
2. Να εκβληθώσι πάραυτα εκ των σχολείων και καώσι τα συμφώνως προς τους νόμους εκείνους συνταχθέντα και σήμερον εν χρήσει υπάρχοντα αναγνωστικά βιβλία ως έργα ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως.
3. Να αναθεωρηθή το πρόγραμμα των δημοτικών σχολείων και μετά τούτο να προκηρυχθή διαγωνισμός προς συγγραφήν νέων αναγνωστικών βιβλίων δι' αυτά, εν γλώσση συμφώνω προς τας εν τη παρούση εκθέσει διατυπωθείσας αρχάς.
4. Προς το παρόν και προ της παρασκευής των νέων βιβλίων να αφεθώσιν ελεύθεροι

οι διδάσκαλοι να εισαγάγωσι προς καιρόν εκ των εγκεκριμένων προ του 1917 βιβλίων, όσα κρίνουν μάλλον σύμφωνα προς τα εν τη παρούση εκθέσει διαλαμβανόμενα, επανερχόμενοι ως προς την γλωσσικήν και γραμματικήν διδασκαλίαν εις το πρόγραμμα του 1913.

**5.** Να μελετηθή προσηκόντως γενικωτέρα μεταρρύθμισις της Τε δημοτικής και της μέσης εκπαιδεύσεως κατά Τε τον οργανισμόν και την διοίκησιν αυτής.

**6.** Να καταδιωχθώσι ποινικώς οι υπαίτιοι των προς διαφθοράν της ελληνικής γλώσσης και παιδείας τελεσθέντων πραξικοπημάτων.

**7.** Ίνα μη νομισθή, ότι η Επιτροπή προβαίνει αυθαιρέτως εις την διατύπωσιν των προτάσεων της, εκφράζει αύτη την ευχήν τω Σ. Υπουργείω να δημοσιευθή η παρούσα έκθεσις αυτής.

**8.** Να δημοσιευθώσιν ωσαύτως και διαδοθώσιν όσον το δυνατόν ευρύτατα και άλλαι μελέται αποβλέπουσαι εις εξέλεξιν των επιβούλων εις τους δημοδιδασκάλους και τους αδαείς μεταδοθέντων ψευδπιστημονικών διδαγμάτων.

Εν Αθήναις, τη 10η Φεβρουαρίου 1921

[17] **Κείμενο 16:** Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. 1999. *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*, Αθήνα: Ολκός, σελ. 129-133.

©

Με τη Μεταρρύθμιση του 1917 –οποία ας μην ξεχνάμε ότι περιορίστηκε σε γλωσσικά ζητήματα και ειδικότερα στην εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού– σημειώνεται ασφαλώς η πρώτη επιτυχία του δημοτικισμού στο επίπεδο των πολιτικών θεσμών. Ακριβώς, όμως, κατά την περίοδο αυτής της επίτευξης κάποιων σημαντικών στόχων, παρουσιάζονται στο δημοτικιστικό κίνημα οι οξύτερες συγκρούσεις και οι μεγαλύτερες αντιφάσεις. Η εικόνα που διαμορφώνεται είναι η εξής: Οι φιλελεύθερες βενιζελικές δυνάμεις των διανοουμένων μαζί με τους σοσιαλίζοντες *Κοινωνιολόγους* εκφράζονται μέσα από τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό, ένα κίνημα που εξειδικεύεται από τους τότε επικεφαλής του υπουργείου Παιδείας, δηλαδή τον Γληνό, τον Δελμούζο και τον Τριανταφυλλίδη.

Τον ψυχарισμό, την εμμονή, δηλαδή, σε ένα γλωσσικό σύστημα με την ταυτόχρονη, ωστόσο, απόρριψη της κυβερνητικής πολιτικής την οποία επεξεργάζεται και εκφράζει ο *Εκπαιδευτικός Όμιλος*, τον υιοθετούν οι ιστορικοί αρχηγοί και μεγάλη μερίδα σοσιαλιστών δημοτικιστών, μ' επικεφαλής τους συνεργάτες του *Νουμά* Ρήγα Γκόλφη και Κώστα Παρορίτη.

Μια πρώτη ερμηνεία αυτής της σύμπτωσης είναι ότι έμειναν απέξω από την υπόθεση της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης και οι μεν και οι δε. Και αν για τους ιστορικούς αρχηγούς η συμμετοχή στην εξουσία εκείνη τη στιγμή είχε σχέση με το κύρος τους, για τους σοσιαλιστές φαίνεται πως είχε σχέση και με το ψωμί τους: Έτσι τουλάχιστον το εξηγεί με τον γνωστό πρόχειρο και πάντα επιθετικό τρόπο ο Γ. Κορδάτος: «Ο Ταγκόπουλος ήθελε κάτι να μασήσει. Ήταν φτωχός και περίμενε πως ο Γληνός που είχε εκείνα τα χρόνια το λύειν και δεσμεύν στο Υπουργείο της Παιδείας, θα τον έβανε σε καμιά θέση ή θα του ανάθετε να γράψει τα νέα αναγνωσματάρια».

Όπως κι αν είναι, πρόκειται για μια περίοδο που ο ψυχарισμός επιτίθεται στον εκπαιδευτικό δημοτικισμό με επιχειρήματα περιεχομένου πολιτικού και όχι γλωσσικού. Αφού γράφει στον *Νουμά* πως «ο Ψυχάρης στέκεται στο δημοτικισμό, ό,τι ο Μαρξ στο σοσιαλισμό», καταγγέλλεται η «δημοκρατικοποίηση» που επιχειρείται και κατηγορείται η Μεταρρύθμιση ως «αστική» στο όνομα του ψυχарισμού.

Οι πρωταγωνιστές της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης αντιδρούν ήρεμα ωθώντας τελικά τον Ψυχάρη στους περιορισμένους χώρους του ιστορικού συμβόλου: «Η Μεταρρύθμιση στέκει σε αντίληψη μεταψυχарική» –γράφει ο Δελμούζος– «όπου το επιβάλλει και η επιστήμη και η ζωή- χωρίς βέβαια μ' αυτό να παραγνωρίζει την ιστορική πια προσωπικότητα του Ψυχάρη και την ξεχωριστή σημασία του έργου του».



Έτσι περίπου θα εξελιχθούν και τα πράγματα. Πολύ γρήγορα θα γίνει φανερό πως ο Ψυχάρης δεν μπορεί να έχει καμιά ουσιαστική επικοινωνία ούτε με τη μερίδα των σοσιαλιστών δημοτικιστών ούτε με τη μερίδα των φιλελευθέρων. Και για μεν τους πρώτους καταλαβαίνει εύκολα κανείς πως η σύμπτωση στις απόψεις για μια γλωσσική μορφή, συγκυριακή κατά τα άλλα, δεν μπορεί να γεφυρώσει το ιδεολογικό χάσμα. Αυτό, μάλιστα, είναι κάτι που ισχύει για τον Ψυχάρη από πάντα: μολονότι, δηλαδή, μέχρι το 1914 εξέφραζε ιδέες ριζοσπαστικές, ακόμη και με διεθνιστικές τάσεις, είχε πάντοτε επικριτική στάση απέναντι σε καθετί το γερμανικό και επομένως απέναντι και στον γερμανικό σοσιαλισμό.

Δεν νομίζω, λοιπόν, ότι υπάρχουν περιθώρια σύγχυσης ως προς την αιτία για την οποία όχι απλώς επιδοκιμάστηκε αλλά υιοθετήθηκε ο ψυχαραρισμός από τους σοσιαλιστές. Πρόκειται για την υιοθέτηση ενός είδους λόγου που χρησίμευε ως σύμβολο στην αντιπαράθεση ανάμεσα στο εργατικό κίνημα που άρχιζε να αναπτύσσεται και στον αστικό φιλελευθερισμό που βρισκόταν σε δυναμική άνοδο.

Οι σοσιαλιστές δημοτικιστές μετά το 1917 είναι υποχρεωμένοι να διαφοροποιηθούν από την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του Βενιζέλου και να απορρίψουν το γλωσσικό της σύμβολο, το οποίο εκείνη τη στιγμή απεικονίζει τον επαναστατικό λόγο των προοδευτικών αστών. Με άλλα λόγια, είναι υποχρεωμένοι να απορρίψουν τη δημοτική του Τριανταφυλλίδη.

Από την άλλη μεριά, αποδεχόμενοι το τυπικό του Ψυχάρη έχουν ένα διπλό όφελος: Οικειοποιούνται το ίδιο το πρόσωπο, σύμβολο τολμηρών αγώνων εναντίον εδραιωμένων ιδεών, θεσμών και ισορροπιών, αλλά κυρίως αποκτούν μια σημαία ταξικού αγώνα, η οποία συνίσταται σ' ένα λόγο που θεωρείται πολύ πιο κοντά στην αυθεντική έκφραση των λαϊκών στρωμάτων. Άλλωστε, τα έντονα λαϊκά στοιχεία που υπάρχουν στη γλώσσα του Ψυχάρη –τα οποία πολλές φορές μετά τη γλωσσολογική επεξεργασία γίνονται δυσαναγνώριστα ή και ιδιωματικά– καθιστούν αυτή τη γλώσσα πολύ πιο ευδιάκριτη στην αντίθεσή της με την καθαρεύουσα απ' ό,τι είναι η αξιοπρεπής δημοτική του *Εκπαιδευτικού Ομίλου*.

Ο ψυχαραρισμός, λοιπόν, αποτελεί για τους σοσιαλιστές δημοτικιστές ένα επιδεικτικό σημείο συσπείρωσης και αναγνώρισης –κάτι σαν την τραγιάσκα– με το οποίο μπορούν εφεξής να βρίσκονται σε ίσες αποστάσεις απέναντι και στους καθαρολόγους και στους «μεταψυχαραικούς» δημοτικιστές. Αποκτούν δηλαδή διακριτικά σημεία, τα οποία ξεχωρίζουν από τα –κατά την άποψή τους– σύμβολα τόσο των συντηρητικών αστικών δυνάμεων όσο και των εκσυγχρονιστικών. Πιστεύω ότι αυτό είναι και το πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να αναζητήσει κανείς τους όρους γένεσης των γλωσσικών ιδιωμάτων που επί δεκαετίες χαρακτήριζαν συγκεκριμένες πολιτικοκοινωνικές κατηγορίες προσώπων και ιδεών. Ειδικότερα, νομίζω ότι σ' αυτό το σημείο πρέπει να αναζητήσουμε και την αρχή της διαμόρφωσης του κομμουνιστικού ιδιώματος, ανεξάρτητα από τις μεταγενέστερες, διεθνιστικού χαρακτήρα, προσθήκες ειδικών ξενόγλωσσων κυρίως όρων.

Ως προς την άλλη όψη του φαινομένου, την αδυναμία δηλαδή του Ψυχάρη να κατανοήσει τους «φυσικούς» του συμμάχους, τους φιλελεύθερους διανοούμενους της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης, πρέπει να σημειωθεί το εξής: Η ιδεολογική συγγένεια ή και ταύτιση που υπήρχε ανάμεσά τους τουλάχιστον ως το 1914, έκανε δυσεξήγητη την από μέρους του βίαιη απόρριψή τους, για άλλους λόγους εκτός από αυτούς που απορρέουν από τη «γλωσσική προδοσία» και το συμβιβασμό.

Ωστόσο, αν λάβουμε υπόψη ότι η περίοδος της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης συμπίπτει με την περίοδο της ιδεολογικής μεταστροφής του Ψυχάρη, πρέπει να δεχτούμε ότι, και σ' αυτήν την περίπτωση, οι κύριοι λόγοι της αποδοκιμασίας και τελικά της ρήξης ήσαν πολιτικοί. Η μεταστροφή του Ψυχάρη σήμαινε τελικά άρνηση της γενικότερης κοινωνικής πρακτικής την οποία ασκούσαν οι πρωταγωνιστές της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης είτε ως στελέχη μιας επαναστατικής κυβέρνησης είτε ως αγωνιστές της αντιπολίτευσης. Η πρακτική αυτή, ιδεολογικού περιεχομένου φιλελεύθερου και εκσυγχρονιστικού, στην οποία κάποτε είχε δοθεί με πάθος και ο ίδιος –όπως π.χ. στην υπόθεση Ντρέυφους– δεν ταίριαζε πια με τις νέες του αντιλήψεις.



Έτσι, κατά την περίοδο 1910-1930, την περίοδο δηλαδή της θεσμικής κυριαρχίας του εκπαιδευτικού δημοτικισμού έναντι του ψυχαρισμού, ο Ψυχάρης εδραιώνεται μεν ο ίδιος ως σύμβολο αλλά ταυτόχρονα διακόπτει κάθε ουσιαστική επικοινωνία με όλες τις δυνάμεις που χρησιμοποιούν τη δημοτική ως επαναστατικό λόγο, ανεξάρτητα από το αν οι δυνάμεις αυτές είναι ο «λαός» των φιλελευθέρων ή η εργατική τάξη των σοσιαλιστών και αργότερα των κομμουνιστών.

Η περίοδος αυτή κλείνει σε μια στιγμή μοιραία για όλους: Το 1929 πεθαίνει ο Ψυχάρης χωρίς ποτέ να συγχωρήσει το συμβιβασμό του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Το 1929 διαλύεται ο φορέας του «συμβιβασμού», ο *Εκπαιδευτικός Όμιλος*. Το 1929, η νέα Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση της κυβέρνησης Βενιζέλου, με υπουργούς Παιδείας τον Κωνσταντίνο Γόντικα και τον Γεώργιο Παπανδρέου, προχωρεί στη συνολικότερη μέχρι τότε θεσμική καθιέρωση της δημοτικής: Εισάγεται η διδασκαλία της στα Γυμνάσια και επιχειρείται για πρώτη φορά η διδασκαλία των αρχαίων από μετάφραση. Ο επαναστατικός λόγος τείνει να γίνει επίσημος λόγος. Τέλος, το 1929 ψηφίζεται από την κυβέρνηση Βενιζέλου το ιδιώνυμο. Η φιλελεύθερη κυβέρνηση θα καταφέρει ένα μεγάλο πλήγμα στον ίδιο της το φιλελευθερισμό, ίσως γιατί, όπως λέει ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, «έχει έλλειψη πεπιοιθήσεως επί των ιδίων [της] αρχών και επί των ιδίων [της] πολιτικών δυνάμεων», ίσως και διότι θεωρεί ότι ήρθε η ώρα να οργανώσει μια αποτελεσματική άμυνα απέναντι στο αναπτυσσόμενο εργατικό κίνημα.

Έτσι, από το 1929, η δημοτική ως σύμβολο κοινωνικής ανατροπής και ως έκφραση επαναστατικού λόγου περιορίζεται στην ψυχαρική της εκδοχή και ταυτόχρονα αλλάζει οριστικά χέρια. Με βάση τις ψυχαρικές καταβολές που την έκαναν ευδιάκριτη απέναντι τόσο στην καθαρεύουσα όσο και στη γλώσσα του Εκπαιδευτικού Ομίλου, περνάει από το βενιζελισμό στο κομμουνιστικό κίνημα και με τη σταδιακή προσθήκη των στοιχείων που υπαινίχθηκαν παραπάνω, θα αποκτήσει την ιδιομορφία του κομματικού λόγου.

[18] *Κείμενο 17*: Παπανούτσος, Ε. Π. 1982. *Απομνημονεύματα*. Αθήνα: Φιλippότης, σελ. 107-109.

© Φιλippότης

...Με την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1964 έχει συνδεθεί το όνομα όχι μόνο του Γ. Παπανδρέου που της έδωσε καίρια θέση μέσα στο κυβερνητικό πρόγραμμα, αλλά και του υφυπουργού της Παιδείας Λουκή Ακρίτα. Ο Ακρίτας, Κύπριος την καταγωγή λογοτέχνης και δημοσιογράφος, της Δημοκρατίας μαχητής (που είχε σταθεί άλλοτε στο πλευρό του στρατηγού Πλαστήρα), ενστερνίστηκε τις ιδέες της Μεταρρύθμισης και τις διακήρυξε με ενθουσιασμό και ευγλωττία τόσο από τις στήλες του ημερήσιου Τύπου όσο και από το βήμα της Βουλής. Η συνεργασία μας, κατά την προετοιμασία και τη διεξαγωγή της κοινοβουλευτικής μάχης για την ψήφιση των νέων νομοθετικών μέτρων από την «Επιτροπή Νομοθ. Εξουσιοδοτήσεως» (του άρθρου 35 του τότε Ελληνικού Συντάγματος), υπήρξε στενή και γόνιμη. Είχε βαθιά αισθανθεί την εύνοια της πολιτικής του τύχης να βρίσκεται την ώρα εκείνη σε μια κορυφαία και υπεύθυνη θέση, απ' όπου η προσφορά του μπορούσε να έχει αποφασιστική σημασία για την εθνική μας ιστορία (όπως και για την προσωπική του σταδιοδρομία) και επειδή του παραστεκόμουν με αγάπη και ειλικρίνεια, έδειχνε στο πρόσωπό μου (μιά και ήμουν πρεσβύτερός του) πολύ σεβασμό. Όταν μαινότανε η θύελλα εναντίον μου, υποκινούμενη από δυνάμεις σκοτεινές, είχε το θάρρος να με υπερασπίσει απέναντι σε υψηλά στεκόμενους και γερά οχυρωμένους αντιπάλους, και πολλές φορές, στα συνέδρια των Εκπαιδευτικών και στην αίθουσα της Βουλής, έπλεξε το εγκώμιό του. Δεν εφθόνησε, ακόμη και τότε που ο αντιπολιτευόμενος Τύπος και οι κομματικοί του ανταγωνιστές, για να πληγώσουν τη φιλοτιμία του, υπογράμμιζαν με κακεντρέχεια ότι όχι αυτός αλλά εγώ διηύθυνα το Υπουργείο της Παιδείας απεναντίας ο ίδιος ετόνιζε την προσωπική συμβολή μου στο κυβερνητικό εκπαιδευτικό έργο. Τα ίδια ακριβώς είμαι υποχρεωμένος να γράψω και για τον διάδοχο του Ακρίτα στη θέση του υφυπουργού της Παιδείας, τον κ.Γεώργιο Μυλωνά, άνθρωπο καλλιεργημένο και με λεπτούς τρόπους (γιο του παλαίμαχου δημοκράτη πολιτευτή Αλέξανδρου Μυλωνά) και με αυτόν, κατά τη συνυπηρεσία μας στο Υπουργείο εκείνους τους δύσκολους καιρούς, συνεργάστηκα φιλικότατα, μέσα σε ατμόσφαιρα αμοιβαίας και εγκάρδιας εκτίμησης και εμπιστοσύνης. Δυστυχώς ο θάνατος επήρε πρόωρα τον Λουκή Ακρίτα (τον Ιανουάριο του 1965) και με τον Γεώργιο Μυλωνά διακόπηκε απότομα η

συνεργασία μας με την πτώση της Κυβέρνησης Παπανδρέου (τον Ιούλιο του 1965). Οι καλές καταστάσεις, αντίθετα προς τις κακές, είναι σχεδόν κατά κανόνα βραχύβιες στον τόπο μας...

Η στάση των αντιφρονούντων πολιτικών και πνευματικών κύκλων απέναντι στην Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση υπήρξε αληθινά αξιοθρήνητη. Όταν ξαναφέρνω στο νου μου το οικτρό θέαμα που παρουσίασε τότε η λεγόμενη επίλεκτη μερίδα ή ηγετική τάξη της κοινωνίας μας, με τα δημοσιογραφικά της όργανα τους ακαδημαϊκούς και τους κοινοβουλευτικούς εκπροσώπους της, ντρέπομαι και σαν Έλληνας και σαν γραμματισμένος άνθρωπος. Πριν ακόμα δοθεί στη δημοσιότητα το νομοθέτημα με την εισηγητική του έκθεση (πράγμα που έγινε αμέσως με την κατάθεσή του στη Γραμματεία της Βουλής) είχαν αρχίσει η πολεμική εναντίον μου με κακοπιστία, εμπάθεια και βιαιότητα που δεν έχουν τα προηγούμενά τους στην πρόσφατη τουλάχιστον ιστορία μας. Όταν δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες τα κείμενα και φάνηκε ότι η Κοινή Γνώμη υποδέχτηκε τα προτεινόμενα μέτρα με χαρά και ελπίδες, η επίθεση έφτασε πια στην αγριότητα και ξεπέρασε τα όρια της ντροπής. Δεν ήταν μόνο οι βάνουσοι αρθρογράφοι και οι κατά σύστημα συκοφάντες του κίτρινου Τύπου που έχυναν κάθε μέρα το σιχαμερό δηλητήριό τους, αλλά και πολλοί μεγαλόσχημοι πανεπιστημιακοί εκπαιδευτικοί και κληρικοί. Αυτοί ιδίως ήταν οι εξοργιστικότεροι· αντί να καθοδηγήσουν με το παράδειγμά τους την κριτική, ακόμη και τη δυσμενή, στον ορθό δρόμο, που είναι ο αντικειμενικός έλεγχος και η ευπρεπής διατύπωση των αντιρρήσεων με σκοπό να γίνουν φανερά τα χάσματα, τα αβλεπτήματα, ακόμη και τα λάθη του συζητούμενου νομοθετήματος, εκείνοι πρώτοι μεταχειρίστηκαν τα αθέμιτα μέσα της πολεμικής: τη σοφιστεία, τη διαστροφή, τους κακεντρεχείς υπαινιγμούς, το ψεύδος, τον διασυρμό. Και προπάντων την κατασυκοφάντηση του υποτιθέμενου πρωτεργάτη (ή «αρχιτέκτονα», όπως τον είπαν) της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης – εμένα προσωπικά. Πύρινα άρθρα, με παχείς, εντυπωσιακούς τίτλους, δημοσιεύονταν καθημέρα στις αντιπολιτευόμενες εφημερίδες («Καθημερινή», «Εστία», «Ακρόπολη», «Βραδινή», «Ημέρα», και στις επαρχιακές ακόμη, όπως στον «Ελληνικό Βορρά» της Θεσσαλονίκης) εναντίον της «αντεθνικής και ανίερης συνωμοσίας των απάτριδων και άθεων ανατροπών της Εθνικής μας Παιδείας». Μερικοί (έξαλλοι κληρικοί και στενοκέφαλοι πιστοί) υπέβαλαν και καταγγελίες στην Ιερά Σύνοδο ζητώντας να αφοριστώ και να απαγορευτεί η κυκλοφορία των αντιθρησκευτικών συγγραμμάτων μου. Το εχθρικό τούτο μένος μεταδόθηκε στους ... δρόμους της πρωτεύουσας (όπου έγιναν διαδηλώσεις παραεκκλησιαστικών σωματείων με σύνθημα: «Έξω από το Υπουργείο ο άθεος Παπανούτσος»), καθώς και στην αίθουσα της Βουλής.

Εκεί η ατμόσφαιρα έγινε ανυπόφορη. Την ημέρα που επρόκειτο να αρχίσει η συζήτηση του νομοσχεδίου της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης, επλησίασα τον κ.Κωνστ.Τσάτσο, τότε επιτελικό στέλεχος του αντιπολιτευόμενου την Κυβέρνηση κόμματος «Ε(θνικής) Ρ(ιζοσπαστικής) Έ(νωσης)», που τον είδα να μπαίνει στην αδειανή ακόμη αίθουσα της Βουλής, και με όλο που είχαν ψυχρανθεί οι σχέσεις μας (εξαιτίας ενός λιβέλλου του για την αρνητική στάση μου στο ζήτημα: αν θα είναι ή όχι συμφέρουσα στην Ελλάδα η είσοδος της στην «Ευρωπαϊκή Κοινήν Αγορά») και του είπα να προσπαθήσει η συζήτηση του νόμου από το κόμμα του να κρατηθεί σε υψηλό επίπεδο νηφαλιότητας και ευπρέπειας. Με διαβεβαίωσε ότι θα το κάνει, αλλά φαίνεται ότι δεν επέτυχε να πείσει τους συναδέλφους του. Γιατί οι «εθνικόφρονες» βουλευτές επετέθηκαν λαύροι κατά της κυβερνητικής πολιτικής στην Εκπαίδευση και διακήρυτταν σε όλους τους τόνους ότι, αν εφαρμοστεί το «καταχθόνιο» τούτο πρόγραμμα, το Έθνος θα αποκοπεί από... την «ελληνοχριστιανική» του παράδοση και τον δυτικό πολιτισμό, θα αλλαγοπιστήσσει και θα εκβαρβαρωθεί. Στους λόγους των δεν άφηναν ευκαιρία να μην εκτοξεύουν εναντίον μου τις πιο απίθανες κατηγορίες.